Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың февраль 18 среда № 42 (13342)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

ЭШ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ РИГАЖЕ УЖУП ЧОРУПКАНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Москвадан Ригаже февраль 17-де ужуп чорупкан.

(СЭТА).

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр идепкейлиг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаар

БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛДЕР

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының хөй националдыг, эп-найыралдыг коллективи Улуг Октябрьның 70 чылын чедиишкиннииг уткуур, он ийиги беш чылдың ийиги чылының планнарын ноябрь 24-те күүседир дээш ажылдап турар. Олар чыл төнчүзүнге чедир 127 муң тонна даг-дүгүн Төрээн чуртка бүдүрүп бээр, пландан ажыр 3000 тонна даг-дүгүн бүдүрер, 115 муң рубльдиң арыг немелде продукциязын алыр, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 4 хуу бедидер деп социалистиг хүлээлгелерни алган.

Берген сөзүнге ээ болуп шыдаар дээрзин эрткен айның түңнелдери баш удур бадыткаан. Январьда план нииттизи-биле 105 хуу күүсеттинген. Ай дургузунда 9500 тонна даг-дүгү арыглаар планын 1018 тонна чедирген. Планда көрдүнгенинден ажыр 136,4 муң рубльдиң бараанныг продукциязын сайгарган.

Бөдүүн рудадан аңгы-аңгы сорттарлыг даг-дүгү арыглаар январь айда эң эки ажылдаан цехтиң начальниги Б. Г. Устинов-биле ужурашкаш, ында ажыл-херектиң байдалы-биле таныштым. Цехте 600 ажыг кижи ажылдап турар. Январьда олар пландан ажыр 754 тонна даг-дүгүн бүдүргеш, 64 муң рубльдиң арыг орулгазын алган.

— Бистиң бүгү ээлчеглеривис планнарын күүсеткен. Улуг мастер Надежда Арсланованың удурткан комсомол-чу-аныяктарның № 1 ээлчээ ай планын 129 хуу күүсеткеш, бирги черни алган. Валентина Абдоринаның № 3 ээлчээ анаа бичии-ле четпээн. Сергей Кууларның удурткан № 4 ээлчег база эки ажылдаан. 56 кижиден тургустунган аныяк коллектив эрткен чылдардан бээр үргүлчү эки көргүзүгнү чедип ап келген. 1986 чылда күш-ажылга бедик көргүзүглери болгаш хөй-нииити ажылдарынга идепкейлиг киржилгези дээш, Тываның комсомол шаңналының лауреады деп атты чаалап алган — деп, цех начальниги Б. Г. Устинов чугаалады.

— Чанында бедик сорттарлыг рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң чамдык ээлчеглери дериглериниң эргижирээнинден ай планын күүседип шыдаваан. Ынчалза-даа сөөлүнде туттунган, дериглери чаа бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң коллективи күжениишкиннииг ажылдаанының түңнелинде фабрика планын ажыр күүседиптер аргалыг болган — деп, кол инженер Валерий Алексеевич Мялосердов чугаалады.

Машиналарга дагдан чүдүрүп экелген руда баштай үүрмектеп сорттаар комплекстиң тавары эртер. Ында ажылдап турар технологтуг ээлчеглер январьда 340 муң тонна эки шынарлыг даг рудазын үүрмектеп, арыглаар цехтерже чорудар дээш улуг күжениишкинни үндүргеннер. Ылаңгыя улуг мастер Н. К. Теплыхтың № 1 ээлчээ шудургу ажылдап, планын 104,1 хуу күүсеткен.

Социалистиг чарышты шын организастап, ооң дээштиг салдарын бедидип, түңнелин өй-шаанда үндүрериниче кичээнгейни салып турар. Ээлчеглерниң кылган ажылын хүн санында түңнеп, көргүзүглерин тускай хуудустарга бижээш, көскү черлерге азарын чаңчыл болдурган. Тиилекчилерни илередип, шаңнап-мактаарын чурумчуткан.

Ажылды организастаарының депшилгелиг аргазы бот-орулга-чарылгаже бригадаларны, ээлчеглерни киирбени, күш-ажылдың сагылга-чурумун экижиткени, коллективке кижизидилге ажылын хүн бүрү чорудуп турары чедиишкинниг ажылдаарынга дузалаан.

Арыглал фабриказының коллективи чедиишкиннеринге оожургавайн, чедир кылдынмаан ажылдарны, четпестерни чайладырынче кичээнгейни салып, ажылын ам-даа шугумчулелдиг ёзу-биле көөр ужурлуг.

Эде дериишкинниң оожум чоруп турарындан кижилерниң ажылдап турар черлериниң довурак-доозуну нормадан каш катап ажыг. Үүрмектеп сорттаар комплексте туалеттер ажылдавас, ижер суг дамчылдар краннар чок.

Чылыг чуруму негелдеге дүүшпес. Столоваяда, буфетте аъш-чемниң ассортиментизи кызыы, шынары багай.

Чамдык цехтерде, бригадаларда ажыл шагы үзер, арагалааш ээриктер сергедир черже безин киргилей бээр ажылчыннар ам-даа бар. Ажылчыннарның амыдырал-чурталгазын, кадыкшылын экижидер, культурлуг дыштанылгазын болгаш хостуг үезин шын организастаарынче угланган айтырыгларны бүдүрүлге хуралдарынга эвээш дыңнап келген.

Он ийиги беш чылда Ак-Довурактың даг-дүгү арыглаакчыларының мурнунда улуг болгаш харысалгалыг сорулгалар салдынган. Оңу боттандырарда СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр эде тургустунуушкунну ханыладыры, кижи факторунуң ролюн күштелдирери, кадрлар-биле ажылды экижидери негеттинер.

А. ХЕРТЕК.

ҮЕЗИНДЕ КӨДҮРГЕН-ДИР

СЭКП ТК-ның чоокта чаа болуп эрткен Пленумунга партия ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң кылганы «Эде тургустунуушкун болгаш кадр политиказының дугайында» илеткелин сеткил ханыышкын-биле номчуп танышкаш, чүүлдүгзүндүм.

Чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинге 30 ажыг чыл дааранықчылап, чонга ачы-дуза чедирип келдим. Ажылдап келген үемде 20 ажыг кижини бодумнуң мергежилимге өөреттим.

Бистиң партиявыс СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүсетпишаан, чуртка социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир талазы-биле стратегтиг угланыышкынны амыдыралга бүзүрелдиг боттандырып турар. Төп Комитеттиң Пленумунга бирги чергениң ужур-дузалыг айтырыы — эде тургустунуушкунуң болгаш партияның кадр политиказының дугайында чугаалажып көргени кым-даа деткиир апаар. Ылаңгыя кадрларны таарыштыр тургузар, өөредир, кижизидер талазы-биле негелделер эки-дир. База ол ышкаш Пленумга бүдүрүлге, цех, участок удуртукчуларын, бригадирлерни, мастерлерни шилиир алырының дугайында чөптүг чугаа болган. Моон мурнунда удуртукчуларны үстүүртен азы өске черлерден экеп томуйлап каар турду. Ындыглар бүдүрүлгениң ажылын эки-ле билбес болганындан, үр-даа болбайн чоруй баргылаар. Соңгуулдалыг болур чорук удуртукчунуң коллектив мурнунга харысалгазын бедидеринге улуг идиглиг.

М. ОКТЯБРИНА,
чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде даштыкы хептер даараар цехтиң мастери.
Барыын-Хемчик район.

ТӨЛЕПТИГ БОЛУР

«Кижи болуру чажындан, аът болуру кулунундан» деп тыва улустуң үлегер чугаазы бар. Кижи назынының аныяк, чалыы үезинде канчаар өскен болдур, ол чаңы хевээр артар боор чүве. Аныяанда көрген, билген чүвези кижиге уттундурбас, эки чүвени эдерип, өөренип, шиигээдип алыксаар. Бодум хуумда ол дугайын бо узун назыным иштинде көрүп-даа келдим.

Аңчы, малчын өг-бүлеге төрүттүнген кижи мен. Ынчангаш бичиимден-не ажылга өөренип, ада-иемге дузалажып өстүм. Он чеди харлыымда-ла Шагаан-Арыгга МАЭ. ЧАЭ-ден эгелээш, орук тудуу, колхоз, совхоз ажылы, партия, совет, комсомол ажылы дээш кылбаан-на ажылым ховар. Пенсияже үнген үемге азы 1976 чылга чедир безин он беш чыл иштинде Барыын-Хемчиктиң «Шекпээр» совхозка тудуг, хову бригадирлеп, агрономчап турдум. Улусту контроль, өске-даа хөй-нииити ажылы дээш кижи анаа олуруксавас чүве болгай.

Шынап-ла бистерниң, совет кижи бүгүдевистиң салым-чолувус — Төрээн чуртувус-биле тудуш. Кижи бүрүзү ооң чечектелиишкининге үлүүн киирип, ажыл-херекти холу-биле кылып турарлар.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң материалдарын бодум хуумда аажок улуг сонуургап таныштым. Пленумнуң салып турар сорулгалары аажок улуг, солун-дур. Бүгү чуртта хайныккан эде тургустунуушкунуң алыс сорулгазы — чурттуң амыдыралының бүгү талаларын чаартыры, хөгжүдери деп чүвени кижи эки билип олурар боор-дур. Ажыл-херек кижи бүрүзүнге четчир, мурнувуста оруувус узун сорулга улуг-дур.

Ол чаагай ажыл-херекти уламчылаар бистерниң, хоочуннарның төлептиг салгалывыс — аныяктар-ла болгай. Ынчангаш оларның мурнунда амгы үеде орук делгем, ажык. Олар эртем-билиг-биле чепсегленип, мергежилдиг кадрлар болуп өзүп-даа турар. Мээң ада-иемниң угундан безин чүс ажыг кижи чурттуң чер-черлеринде өөренип, ажылдап чоруурун өөрүүчүг.

Бо бүгүге өөрээн сеткилимни солунга биживишаан, хоочуннар бистер ажыл-агыйга кандыг ак сеткилдиг киржип чорааныывыс ышкаш, аныяк салгакчылар ол тургузукчу ажыл-ишке идепкейлиг киржип, ёзулуг эки мөзү-шынарларлыг, четпестерге, багай чаңчылдарга эптеш чок кижилер болзуннар деп чугаалаксадым. Оолдар, кыстарга сезен харлыг кырган кижи мээң чагыг-сүмем-даа болзун.

Амгы үеде бодум Кызылда хоочуннарның бажың-интернадында күрүнениң долу азыралында, бүгү таарымчалыг байдалдарда тур мен. Күрүневис бисти аъшкарып-чемгерип, хепкерип, кадыывысты хайгаарап, улуг сагыш салып турарынга өөрүп четтиргенимни илергейлевес аргам чок.

Соскур СААЯ,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

ССРЭ-ниң ДХМ-ниң парлалга төвүнде

Февраль 16-да ССРЭ-ниң ДХМ-ниң парлалга төвүнге болуп эрткен совет болгаш даштыкы журналистерге парлалга конференциязын «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенни дириг арттырары дээш» делегей шуулганының түңнелдеринге тураскааткан.

Тайбыңны камгалаарының, ядролуг айыылга удур совет эртемденнер комитединиң даргазы академик Е. П. Велихов корреспондентилер мурнунга чүве чугаалааш, Москвага болган шуулганны төөгүлүг болуушкун деп санаан. Шуулганга бир муң хире кижи киришкен болгаш олар боттарының профессионал сонуургалының аайы-биле 8 «төгериг столдуң» ажылынга хаара туттунган. Хөй янзы айтырыгларны чугаалажып көрген. Чижээлээрге, ядролуг шенелделерни контрольдаарының, ядролуг чепсекти дүжүрериниң болгаш Европага айыыл чок чорукту хандырарының оруктарын дилеп тыварының, ядролуг шенелделерни, космос чепсээн соксадыры база камгалал болгаш халдаашкын чепсектериниң деңзигүүрү-биле холбашкан айтырыгларны бойдус эртемденнери чугаалажып көрген.

Бодунуң чазаа эртемденнерниң, ажыл-херекчи бөлүктерниң болгаш интеллигенцияның төлээлекчилерин база хөй-нииттиниң санал-оналының бүгү талаларын төлээлеп турар кижилерниң санал-оналын дыңнаарынга кезээде белен Совет Эвилелиниң чаагай чаңчылын бо шуулган база катап көргүскен деп, академик демдеглээн.

Ындыг болзажок хөй-нииттиниң санал-оналын илергейлээр аргалыг чамдык талалар шуулганга киришпээн. АКШ-тың департаментизи база ол ышкаш барыын чурттарның чамдык янзы-бүрү организациялары оларның шуулганга баарын сүмелевээн деп, академик айыткан. Чамдык техниктиг айтырыглар талазы-биле шуулганга удурланыкчылар чок болган. Ынчангаш дискуссияларның материалдарын тайылбырлаары-биле өске чурттарның лабораторияларынче чорудар деп шиитпирлээн. Оларны совет болгаш өске даа чазактарга таныштырар бис. Шуулганның киржикчилерин ажыл үезин хөй-нииити херээнге ажыглап турар деп кым-даа буруудатпазы-биле ону дыштаныр хүннерде эрттирген.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының шуулганның киржикчилери-биле ужуражылгазының дугайында бодунуң сеткил-сагыжын илергейлевишаан, Дж. К. Гэлберт (АКШ): бөгүн Кремльге дыңналган тайбыңга болгаш тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынга бижыг бүзүрел мени кайгаткан деп медеглээн. Ындыг чүткүлге бистер база каттыжар бис деп бодаар мен. Капитализмниң-даа, социализмниң-даа дайзыны — ядролуг дайын. Бир янзы алырга, бистер чугаалажыышкыннар столунуң чаңгыс талазында олуруп турар бис. Ол улуг кыжаныгта удур ам кады туржурувуска идегеп тур мен, деп ол чугаалаан.

М. С. Горбачевтуң чугаазындан дыңнаан чүүлдеривис бистиң бодалдарывыс-биле дүүшкек-тир деп, митрополит Ювеналий (ССРЭ) журналистерге чугаалаан. Ядролуг үер-халаптан Нойнуң хемези меңди чүүп шыдавас деп ооң чеченчидип чугаалаан чугаазы бистиң шажынчы сүлдевис-биле домейлежип турар.

Делегейниң шажын ажылдакчылары улустарның аразынга чаңгыс эгти чедип алырынга, «дайзыннар ол дээр» хоозун билиишкинни узуткаарынга бүгү талалыг дузалап болур.

ССРЭ-де ажык-чарлыг чоруктуң дугайында айтырыгга хамаарыштыр Великобританияның чогаалчызы болгаш кино ажылдакчызы П. Устинов: ССРЭ-де ажыглап турар ажык-чарлыг чорук өске-даа күрүнелер ажыглап болур үлегер-чижек-тир деп чугаалаан. Бистер кижилер аразында харылзааларга, чаагай сеткилге хамаарыштыр боттарывыстың бодалывысты ажык-биле чугаалаар ужурлуг бис. Чаа бодалды нептередиринге кончуг чугула чүүл ол болур. Бистиң амгы цивилизациявыс-та чогум-на ындыг чүүл чок боол турар деп, ол медеглээн.

Профессор Б. Лаун (АКШ): «соок дайын»—чугула айтырыгларны, оларның аразында социал айтырыгларны шиитпирлээринге саат ужураштырып турар. Ядролуг бо чүс чылда чаа бодалды нептередири чугула, ындыг бодал чокта XXI чүс чылдың чугула айтырыгларын шиитпирлээри берге деп чугаалааш, делегейде чидиг социал айтырыглар шиитпирлеттинмейн турар үеде боо-чепсекти эндере бүдүреринге кончуг хөй херекгилер чарыгдаттынып турар деп медеглээн. Бир эвес боо-чепсекти эндере бүдүрери үргүлчүлээ туруп бээр болза, бир эвес бистер ядролуг айтырыгны шиитпирлеп албас болзувусса, ынчан бис өске чүнүң-даа дугайында бодаан безин херээвис чок боор.

Ол ышкаш журналистерниң айтырыгларынга профессор Ф. Фон Хиппель (АКШ) биле К. Субраманиам (Индия), итали-совет садыг палатазының президентизи Р. Оссола (Италия) олар харылылааннар.

Бо хүннерде парлалга төвүнүң адрезинге хөй санныг телеграммалар кирген. Оларның бирээзи бо-дур: «Мээң оглумнуң беш харлыг оглу Чер кырынга тайбың, чараш чүүл болгаш ынакшыл турзун дээш силер бүгүдеге дамчыдарын дилеп тур. Киевтен кырган-ава Надежда Усанова». Чүгле совет кижилер ынчаар бодавайн турарлар. Чүге дээрге, Чер кырынга тайбыңны камгалап арттырары— бүгү кижи төрелгетенниң кол сагыш салышкыны болур.

(СЭТА).

ИЙИ ЧИЖЕКТЕН КӨӨРГЕ

СЭКП Төп Комитединиң чоокта чаа болуп эрткен Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң кылганы «Эде тургустунуушкун болгаш кадр политиказының дугайында» илеткели сеткил-сагышты хайныктырып кээр болду. Чаа бодалдарже ажылчы чонну кыйгырып турарын билдим. Эргижирээн арга-методтардан уштунар, хөй-ле саазын аразынга эштип орар чоруктан адырлыр, ажылда четпестерни дораан илередип, ону чайладырының хемчеглерин алыр база үстүүртен айтымышкын манаар чоруктарны болдурбазын илеткелде чиге айыткан. Ол ышкаш ажылды эреңгей, кыры-биле кылыр чорукту болдурбас, чоннуң негелде-хомудалдарын чогуур өйүнде шиитпирлээринче сагыш салыр дээнинге кым-даа чүүлдүгзүнер.

Эде тургустунуушкунда коллектив кежигүннери боттарындан эгелээр дээнинге бүрүнү-биле каттыжар мен. Ылаңгыя удуртукчулар баштай боттары эде тургустунуп, бүгү үлегерни өскелерге көргүзери үерле чөптүг. Маңаа Барыын-Хемчикте чамдык байдалдарны чижеглекседим.

Райпо коллективинде эде тургустунуушкун колдуунда чорувайн турарын эскерип болур. Кадыым баксыраш, дөрт ай бюллетеньнээн мен. Январь 13-те бюллетеньни хагган. Ажылдаары-биле кадр килдизинге чеде бээримге, «Силерниң ажылдаар чериңерде штат кызырылган, бичии манаар силер» дээн. А ында өске кижи ажылдадып каан. Үш бюллетеньмни ам-даа санап бербээн. Ооң санаттынмайн турарының чылдагаанын айтырарымга: «Айның 10 азы 20-де аванс, шалың-биле кады санаар» дээн ышкаш хөй-ле чылдагааннар чугаалаар болган. Кижи бодап көөрге, бюллетень дужааттынган үезинде санаттынган турга дег. Бухгалтерия ажылын эде көөр чорук болдунмайн турар. Харында биезги хевээр саазында эжинмишаан, ажылды шалып кылырынче чүткүвейн келген.

Оон ыңай илеткелде бүдүрүлгеге демократияны хөгжүдериниң айтырыын чугулалап көрген болгай. Ол болза бүдүрүлгелер, цехтер, салбырлар, участоктар, фермалар болгаш звенолар удуртукчуларын болгаш мастерлерин соңгуур чурумну тургусканы черле чөптүг. Бо дээрге бурунгаар чаа базым-дыр. Ол ажылчы чоннуң киржилгезиниң принципиалдыг чаа байдалын тургузарынга идиглиг болур. Бодум хуумда анаа бүрүнү-биле каттыжыр мен. Оон аңгыда онаашкан ижинге ээ-харысалга чок, ажылдың саныы сүргеш, кылган ажылының шынарынче сагыш салбас, сөөлүнде келгеш, харын-даа буу-хаа наряд тургузар кижилер бистиң районда барын айтып болур. Чижээлээрге, септелге-тудуг участогунда мастер Хүрен-оол Оюн мээң бажыңымга септелге чоруткан. Баштай электри удазыннарын солааш, иштин эде кылгаш, чугайлаар турган. Олар электри удазыннарын чаартпайн-на, чугайлап алган. Одалга системазын безин шынар чок кылганындан, катап үрээш эде кылган. Шак ындыг организас чок ажылдың уржуундан, септелге 20 хонук үргүлчүлээн. Бажыңның кладовказы ам-даа доозулбаан. Ажыл шуут доозулбаанда-ла, мастер наряд данзызы тургузарынче далажып келгени эндептиг. Борта катап кылган чарыгдалды мастер канчаар төледир бодап турар ирги? Кайда-даа чаа ёзу-биле ажылдаарынче чүткүл туруп турда, райпо даргазы коллективтиң ажылында четпестерни чайладырының хемчээн ап, кижи факторун идепкейжидеринче сагыш салза деп күзел бар.

Э. СААЯ.
Барыын-Хемчик район.

УГУНДАН МАЛЧЫННАР

Республиканың ажылчы чону СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкунуң болгаш партияның кадр политиказының дугайында» илеткелин таныжып көрүп, изиг-биле чүүлдүгзүнүп, деткип турар бо үеде Бай-Тайга районнуң малчыннарында мал оолдаашкыны кайы-даа коданда массалыг эгелээн. Бода болгаш шээр мал кадарчыларының ажыл-ижи хайныышкынныг, чымыштыг дүн-хүннүң кайы-даа үезинде амыр-соксаал чок: хүндүс ажылдап хүнзээн кадарчылар, сакманчылар дыштанып чоруй баарга, оларны өске кадарчылар, сакманчылар солуп, дүнеки ээлчегге ажылдап чедип келирлер.

«Бай-Тал» совхозтуң хоочун малчыннары Таар-оол Хомушкуевич биле Татьяна Бораевна Сыргыт-оолдарның кыштаанга кыска хүн чүгүрүүнге кире бергенде чедип келген бис. Соңгу-барыын чүктен хадыыр соок хаттарны хүрээлеп турар кадыр, бедик даглар баарында кадар оъттуг ховужуктарлыг, тараа хоорзаларлыг малга таарыжыр одарларлыг Элезиниг-Хову дээр чер.

Хойжу өг-бүлениң кежигүннериниң кайызы-даа угундан малчыннар, олар кара чажындан мал ажылынга чаңчыгып, школачы дыштанылгаларының үезинде ада-иелериниң аалдарынга мал кадаржып өзүп келгеннер. Чаңгыс чер чурттугларының идегелин, бүзүрелин Сыргыт-оолдар аныяандан бадыткап шыдааннар. Оларның чымыштыг малчын ишке күш-ажыл стажы ам 20 чыл ашкан. Эге баштай он чыл ажыг инек кадаргаш, ооң соонда төрүүр хойга малчынаай бергеннер. Совхозунуң түс-түс малчыннарының болгаш хойжу бригадаларының аразында социалистиг чарышка чыл бүрүде идепкейлиг киржип, багай эвес көргүзүглерни чедип ап келгеннер, чылдан чылче бедик көргүзүглерни ап турар. 1979 чылдан эгелээш чүс хойга онаашкыр чүстен кудуу чаш төл ап көрбээн. Бир хойдан-на кырган дук 2 кг-дан эвээжевээн. 1985 чылда чаш төл алыр көргүзүү 108 хураган четкен. А он ийиги беш чылдың баштайгы чылында чүс хойга онаашкыр 113 хураганны, хойдан-на ортумаа-биле 2 килограмм 200 грамм дүкүү алгаш, республиканың мурнакчы малчыннарының одуруунда кирген.

Малчын өг-бүле кандыг-даа малдың бедик продуктулуг чоруу ооң одарладылгазындан, чемгерилгезинден болгаш ажаалдазындан хамааржыр дээрзин дуржулгазындан бүзүреп көргеннер. Чайлаар чери — Хемчик бажының серинин оъттуг тайгалары. Эрткен чайын дөрт удаа одар солаан. Доктаамал кыштаа Элезиниг-Ховуда. Амгы үеде олар төрүүр 350 ажыг хойлуг. Оларның хөй кезии төрүпкен. Чаш төлү онча-менди алдынган. Кыштаанда кургаг өдектиг. 20 тонна ажыг көк сигенниг. Ол ышкаш өске-даа немелде мал чемнери бар.

Кадарчыларның кайызы-даа зооветеринарлыг негелделерни чүткүлдүг шиңгээдип ап, ол ёзугаар ажылдап чоруурлар. Малды интенсивтиг арга-биле өстүрери мал ажылында хаара туттунган кижи бүрүзүнден онаашкан ажылынга бедик харысалгалыг болурун, ону эки билирин негеп келген.

Малчын өг-бүлениң ак сеткилдиг күш-ажылын партия, чазак бедии-биле үнелээн. Ол бирги беш чылда эки ажылдааны дээш Татьяна Бораевнаны «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаан, а Таар-оол Хомушкуевич СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң дипломун алган. Эки ажылы дээш олар бистиң чуртувустуң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң Москва хоорайда делгелгезин халас путёвкалар-биле ийи удаа барып көрүп, ажылынга ажыктыг дыка хөй чүүлдерни билип алганнар.

Ажылгыр өг-бүлениң чурталгазы шыырак: кыштаанда ийи өрээл бажыңныг, саар инектерлиг, хаван, дагааларлыг, хууда «Жигули» машиналыг. Аъш-чем программазын боттандырарынга идепкейлиг киржип, хууда малының артыкшылын болгаш продукциязын күрүнеге дужаап турар. Хойжу өг-бүле «Овцеводство», «Советская женщина», журналдарны, «Шын», «Тувинская правда», «Тываның аныяктары» солуннарны чыл бүрүде чагыдып алыры чаңчыл болган.

Өг-бүле чүгле эки малчыннар эвес, төлептиг ада-иелер: дөрт оолдуг, дөрт кыстыг. Валерий биле Долаана алышкылар Кызылдың башкы институдун дооскаш, төрээн Бай-Тал ортумак школазында башкылап турарлар. Оон бичелери Ирина, Шолбанай, Василий угбашкылар Кемерово хоорайның политехниктиг институдунда, эмчи институдунда болгаш профессионал-техниктиг училищезинде кызымак өөренип турарлар, а оон бичиилери Виктор, Алдынай, Март-оол — школада эки өөредилгелиг, быжыг сагылга-чурумнуг өөреникчилер.

Ажыл-ишчи улуг өг-бүлениң ээлери Татьяна биле Таар-оол Сыргыт-оолдар Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алгаш, совхозунуң хоочун хойжузу Чылбак Хомушкуевна Мөңгени чарышка кыйгырган. Олар идепкейлиг, билдилиг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турарлар.

И. КЕЛИК-СЕҢГИ.

ЧУРУКТА: Т. Б. Сыргыт-оол.

В. КАЗЫРЫКПАЙНЫҢ фотозу.

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

◆ ЧИМКЕНТ. Туркестанның ховуларының болгаш Келес шынаазының тараажылары чылыг хүннерни ажыглап алгаш, люцерна культураның чаштырылгазын эгелээн. Часкы улуг чаашкыннар эгелээриниң мурнунда суггат чок черлерге мал чеми культураларны тарып каарга ооң үнүш-дүжүдү эки болурун каш чылдың дуржулгазы бадыткаан. Бо чылын областа хөй чылдыг сигеннер 115 муң гектар черге тарыттынар. Моон мурнунда чылдарда үреттинген ховец тарыыр тарылга ээлчештирилгелиг шөлдерни ындыг арга-биле катап тургузуп турар. Бо арга кол культураның дүжүдүн бедидери-биле чергелештир хөй хемчээлдиг мал чемнерин алырын хандырып турар.

◆ СЛОБОДЗЕЯ. Молдавияның ногаажылары теплица хоорайжыгаштарында ногаа олуртур ажылдарны эгелээннер. Бо хүннерде делгем шөлдүг теплицаларда томат озумнери олуртур сеялкалар ажылдап турар. Ногаа өстүрер ажылды интенсивтиг технология-биле чорудуп турар. Теплицаларның хөрзүн довураан чер иштинден хоорайлар дамчыштыр чылыдар кылдыр таарыштырган. Ынчангаш бо хүннерде олурткан ногаалар чайның оттаа үезинде-ле дүжүдүн бере бээр. Молдавияның Слободзея районуна бо чылын 270 муң тонна эрте быжар ногааларны сайгарарын планнаан.

◆ ОДЕССА. Агаар-бойдус халавынга таварышкан Грузияның тараажыларынга Одессаның ажылчын аңгызы акы-дуңма дузаламчыны көргүзүп турар. Грузияда улуг хар чаап, хар көшке эгелээниниң дугайында медээ дыңналы билек, Одессаның Октябрь революциязы аттыг кодээ ажыл-агый машина тудуушкун заводунуң коллективи Грузияның киирген чагыгларын хуусаадан эрте күүседир деп хүлээлгени алган. Бирги кварталда чагыглар күүседириниң планы он хонук эрте күүсеттинген. Андазыннарын болгаш өске-даа дериг-херекселдерни бүрүнү-биле чүдүрүп чоруткан. Бүдүрүлгениң ажылчыннары көшкеге үрегдеттирген виноградниктерни, садтарны болгаш тарылга шөлдерин катап тургузуп алырынга херектиг машиналарны болгаш дериг-херекселдерни кылып турар.

Хөрзүн ажылдап кылыр 150 машиналарны Грузияже чоруткан.

◆ КРАМАТОРСК. Донецк областың бо үлетпүрлүг хоорайының кудумчуларында газ-биле ажылдаар автомашиналар хөйү-биле көстүп келген. Хонукта 500 автомашинага газ кудуп бээр компрессор станциязын ажыглалга чоокта чаа киирген. Автотранспортка ындыг хевирлиг одаар чүүлдү ажыглап, эгелээни бензин чарыгдалын эвээжедип, хөй камналганы алырындан аңгыда хоорай девискээриниң агаар-бойдузун экижидеринге таарымчалыг байдалды тургускан.

(СЭТА).

Эде тургустунуушкуннуң оруу-биле

НЕГЕЛДЕ ЁЗУГААР

Партияның Тес-Хем райкому СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр кодээ ажыл-агыйга партийжи удуртулганың стиль методтарын эде тургузуушкунну болгаш дүргедээшкинниң негелделерин ёзугаар чорудуп эгелээн. Кодээ ажыл-агыйда ажылдап турар харысалгалыг ажылдакчыларның, тускай эртемниглерниң, коммунистер хуваалдазын эде көрүп, ажыл-агыйның чугула участоктарынга оларны быжыглаан. Кодээ ажыл-агыйның бүдүрүлге адырларында партия организациялары, партбөлүктер тургустунмаан черлер чок. Бедик сагылга-чурумнуг, эң харысалгалыг коммунистер бүдүрүлгелерниң удуртукчулары, бригада, ферма эргелекчилери болган. Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде ажылдап турар коммунистерниң 91 хуузу социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсеткеннер.

Бо чылын районда чүс баш хойга онаштыр 90—111 чедир хураганны 47 кижи камгалап алган, оларның иштинде коммунистер 21 кижи, бир инекке онаштыр 1500—2170 кг сүт саган саанчылар тос, оларның иштинде коммунистер 60 хуу.

Партийжи ажылдың арга, хевирлеринде эде тургустунуушкунну чорудуп, коммунистерниң харысалгазын бедидип, партия организацияларының дайынчы аргашинээзин көдүрүп турар партия комитеттеринде чамдык коллективтер багай эвес түңнелдерни чедип ап турар. Хойжу бригадалардан: «О-Шынаа» совхозтуң № 1 хойжу бригадазы (партия организациязының секретары Валерий Хажыылай, бригадири Шалык Кок-оол) бо чылын чүс хойга онаштыр 93 хураганны, бир хойдан 1,7 кг дүктү кыргып алгаш, республиканга соцчарыштың тиилекчизи болган.

Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң төп салбырында партия организациязында бактаап турар № 1 хойжу бригадазы (секретары Светлана Седен-оол, бригадири Егор Поротов) чүс хойдан 91 хураганны, бир хойдан 2,4 кг дүктү кыргып алган. Сүт-бараан фермаларындан ол-ла совхозтуң Өртен фермазы (парторганизация секретары Даваажап Шывык) коллектив ортузунга экономиктиг өөредилгени багай эвес организастап, кижизидилге ажылынга доктаамал кичээнгейни салып келгенинң түңнелинде ферма 1986 чылдың түңнели-биле күрүнеге сүт садарының планын күүседип, чүс баш инекке онаштыр 77 бызааны камгалап алгаш, фермалар ортузунга соцчарыштың тиилекчизи болуп, СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугун акша шаңналы-биле кады чаалап алган.

Эрткен чылын чазактың орден, медальдары-биле кодээ ажыл-агыйның 8 мурнакчызы шаңнаткан. Оларның иштинде коммунистер беш кижи. «Чодураа» совхозтуң хоочун малчыны Ленин, Октябрь революциязы, Күш-ажылдың Кызыл Туг орденнериниң эдилекчизи И. С. Данзуруп ийиги Ленин орден-биле шаңнаткан. Ук малчын бо чылын чүс хойдан 111 хураганны ап, бир хойдан 2,5 кг дүктү кыргып алган. «О-Шынаа» совхозтуң малчыны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады А. Аракчаа Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези-биле, «Чодураа» совхозтуң аныяк саанчызы О. Баткар Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези-биле, ол-ла совхозтуң механизатору Ч. Кызыл-оол «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» деп медаль-биле шаңнатканнар.

Партия райкому парткомнарның, партия организацияларының, коммунистерниң күжүн он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын күүседиринче мөөннеп, кодээ ажыл-агый хөгжүлдезинде чамдык чедишкиннерни хандырган. Район кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының чыл планын күүсеткен. Малдың продуктулуг чоруу чүгээр бедээн.

Ажыл-агыйлардан Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң парткомунуң, администрациязының, коммунистерниң, совхозтуң ажылчы чоннарының ортузунга чорудуп келген партийжи организастыг болгаш политкижизидилге ажылының экижээниниң түңнелинде мал продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле планныг онаалдаларын, соцхүлээлгелерин ажыр күүседип, республиканың мурнакчы совхозтарының санынга кирген. Совхозтуң директору коммунист Н. Ч. Ооржак совхоз бүдүрүлгезин хөгжүдеринге организакчы быжыг тура-соруктуг чорууну көргүзүп, он бирги беш чылда ажыл-агыйның орулгалыг чорууну болдурганы дээш «Күш-ажылчы эрес маадырлыг чорук дээш» деп медаль-биле шаңнаткан.

Малдың продуктулуг чорууну өстүрүп, ооң баш санын көвүдедир сорулга-биле уксаажыдылга ажылын экижидеринче угланган хемчеглерни ап чоруткан. Бо чылын «Кызыгаар» совхоз 100 баш, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз 223 баш симменталь уксааның хунажыннарын, 8 бүдүрүкчүлерни садып алган.

Мал ажылын эртем-техниктиг дептиилгениң чедиишкиннеринге үндезилеп, интенсивтиг арга-биле хөгжүдер дээш чамдык базымчарны кылып чоруткан. Тускай эртемниглерниң мергежилин бедидер сорулга-биле оларны Москва, Иркутск, Красноярск, Кызыл хоорайларже бир айдан ийи ай чедир курстарже өөредип чоруткулаан. Каа-Хем районнуң СЭКП-ниң XXV съезди аттыг, Кызыл районнуң совхозтарынга, Таңды районнуң Дуржулга станциязынга мал болгаш чер ажылын интенсивтиг арга-биле хөгжүдериниң мурнакчы дуржулгаларын өөренип, көрүп алган. Ооң соонда өөренип алган түүлдү нептередир сорулга-биле «Чодураа» совхозтуң Хараал-Тей СБФ, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң МТМ-ге өөредилгени эрттирген.

Сүт бүдүрериниң шууштурулга-цех системазын нептередиринге кажаалар тар, ынчалза-даа саар, кызыр инектерни ангы бөлүктерде тудуп турар. Бо фермада инектерни саарын кышкы-даа, чайгы-даа үелерде инек саар машиналарының дузазы-биле чорудуп турар. «Кызыгаар» совхозтуң бызаа кажаазын, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң 200 баш инек, бызаа кажааларын ажыглалга кииреринбиле механизация, электрижидилге ажылдарын бүрүн кылып чорударын көрүп турар. Чайгы үеде бо ийи ферманың инектерин электри аппараттары-биле саап, аңаа дыка хөй инектерни чанчыктырып алган.

Бистиң районнуң малчын коданнарын бүрүнү-биле бедик вольтулуг электри чырыынга кожарын план ёзугаар 1989 чылдан эгелээри көрдүнген. Ол үеге чедир чамдык малчыннарны бичии станциялар-биле хандырар хемчеглерни ап турар. Чүгле эрткен чылын совхозтарга он сес станцияларны саткан. Хой кадарчыларында аар ажылдардан кажаа иштиниң көрженин аштаары болуп турар. Бо ажылды чиигедирибиле малчыннарга мотоблоктарны тергежигештери-биле кады ажыглаарын эптиг деп санап турар бис. Ынчангаш ону чагыткан.

Чер ажылының зона системазын шиңгээдип алыр талазы-биле хемчеглер алдынып келген. Хөрзүн камгалаарының тарылга ээлчештирилгези ажылдап кылдынган, черни болбаазырадып кылырының янзы-бүрү машиналары чогууру-биле алдынган. Бо чылын район 3467 центнер тарааны ажаап ап, бир га черден 11,1 центнер дүжүттү алган. Мал чеми силос, сенаж белеткээриниң пландары ажыр күүсеттинген. Совхозтардан бир га черден 17 центнер тарааны «Чодураа» совхоз ажаап алган. Бо дээрге часкы хову ажылдарын организастыг чоруткаиындан, Агарның тарылга шөлүн агротехниканың негелделеринге дүүштүр шынарлыг ажылдап кылганындан чедип алдынган. Ооң түңнелинде совхозтуң тарылга шөлүнде чашпан, бок үнүштер эвээш болган.

Бо талазы-биле чер ажыл-агыйлыг «Кызыгаар» совхоз эрткен чылдың дөңнелинден чавыс түңнелдиг болган. Совхозта партия комитеди ховуда ажылдап турар коммунистерден негелдени кошкалып, кодээ ажыл-агый культуразының агротехниказын шын сагып турарының контрольду четпес тургузуп келгенинден болуп турар. Ооң түңнелинде тараа шөлдери бокталып, чер ажылының культуразы чавызап, шынары куду тарааны ажаап алган.

Районнуң ажыл-агыйларында суггаттыг черлерниң беримчези чавыс. Ону ажыглап турары багай. Суггатчыларны доктаамал туттайн турарындан үнүштүң өзүлде үезинде суггарылгазы чедир чорутпайн турар. Сугну сугатчылар ортузунга шын хуваавайн, долузу-биле ажыглавайн келген. Суггарылганың дептиилгелиг аргалары шиңгээдип алдынмаан. Суггаттыг черлерниң ажыглалын экижидер болгаш суггарылганың мурнакчы аргаларын нептередир талазы-биле суггарылга системаларының эргелели совхозтарга практиктиг дузаны четпес көргүзүп турар. Ооң уламындан эргелел ажыл-агыйлар-биле керээлиг ажылдарының планын күүсетпейн келген. Ол ышкаш черни химижидер, янзы-бүрү хоралакчыларга, бок үнүштерге удур гербицидтерни билдилиг ажыглаар ужурлуг. СТБ-ниң химижидилге отряды эде тургузуушкуннуң негелделеринге дүүштүр боттарының ажылын башкарып шыдавайн турарындан пландарын күүсетпейн турар. Ажыл-агыйларның саңхөө байдалын быжыглаарынга, отчёт-учётту экижидеринге, камналга чурумун күштелдиреринге бот-орулга-чарылга болгаш бригада керээзинче шилчиири онза ужур-дузалыг болуп турар.

Бо талазы-биле совхозтарның бригада, фермалар, звенолар айы-биле план-онаалдаларны берип, чарылга лимиттерни хуваап, контрольхыналданың чек системазын ажыглап эгелээн. Ындыг-даа болза бо ажыл тудуг бригадаларында, МТМ-де, ногаа, картофель коллективтеринде, дузалал ажыл-агый адырларында чогуур түңнелди бербейн турар. Шээр мал бригадаларында, фермаларда, хову бригадаларында бот-орулга-чарылга-биле ажылдап турар коллективтер чүгээр көргүзүглерни чедип ап турар. Чижээлээрге, Өртең фермазы бир центнер сүттү бүдүреринге 4,2 кижи-хүнүн планнаан болза, херек кырында 1,8 кижи хүнүн чараан. Бир кижиге онаштыр 8167 рубльдиң продукциязын бүдүрүп, ниитизибиле 78,7 муң рубльдиң продукциязын сайгарган. Бүдүрген бир центнер сүдүнүң бот-үнези планда көрдүнгенинден чиик болган. Бот-орулга-чарылгада ажылдап турар бүдүрүлгелерниң дорт чарыгдаллары кызырлып, бүдүрген продукцияларының хемчээли өзүп турар. Ооң түңнелинде «Чодураа» совхозтан өске совхозтар орулгалыг ажылдаан.

Бот-орулга-чарылганы, бригада керээзин нептередип турарында кандыг четпестер барыл? Бригаданың онаалдаларының болгаш чарыгдалдарының лимиттерин тургузуп турар үеде тускай эртемниглер калбаа-биле киришпейн турар. Бүдүрер продукцияның коллективтиг расценказын санавас, мал чеминиң чарыгдалын, ооң бүгү хевирлериниң айы-биле чем единицазынга үндүрбес, малдың немелде дензизин херек кырында киддевес, норматив ёзугаар санап, кижи хүнүнүң чарыгдалын көргүспес чорук немелде продукция дээш төлевир санаарынга, ооң бот-үнезин анализтээринге бергелээшкиннерни таварыштырып турар.

Мыңдыг четпестерниң түңнелинде керээлиг ажылдыг турган коллективтер пландан ажыр алган продукцияны, дорт чарыгдалдарны ээжеткени дээш шаңнал акшалар, немей төлевирлер-биле санажып шыдаваан.

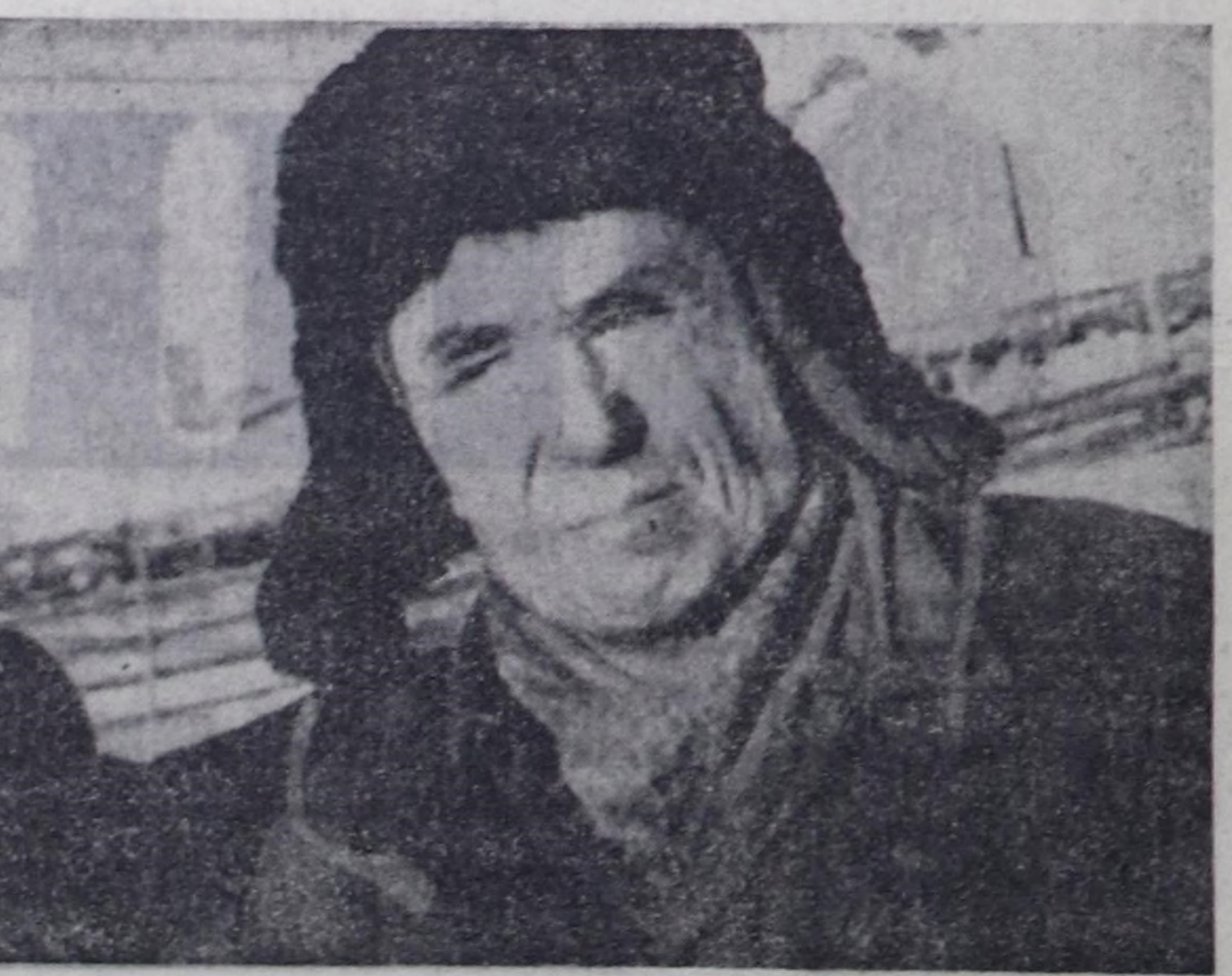
Ажыл-агыйларны 1987 чылда долу бот-орулга-чарылгаже киирип, боттарының киирип алган орулгазы-биле акшаландырар сорулганы боттандырары-биле белеткел ажылдарын чорудуп, өөредилге, семинарларны эрттирип турар. Партия райкомунуң, райкүүскомнуң харысалгалыг ажылдакчыларын бригадаларда, фермаларда быжыглаан.

В. ДАНДАР,
СЭКП райкомунуң кодээ ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетпүр килдизиниң эргелекчизи.

ЧЫМЫШТЫГ ИШТЕ

Моңгуш Доржуевич Насык-Доржу эрткен чайын бодунуң күш-ажылчы намдарында база бир үе-чаданы, 60 харлаанын демдеглээн-даа болза, биеэги хевээр-ле чаңчыккан ажыл-ижинден салдыкпаан, төрээн совхозунда ажылдап турар. Ол даң бажындан кара имирге чедир хойжунуң чымыштыг ижинде хаара туттунган, сиген-ширбикти каап берип, хоюн суггарып, одарладып, төрүүр хойларның ажаалда-хайгааралы дээш күжүн, дуржулгазын берип турар. Ам бо хүннерде эң харысалгалыг, хынамчалыг ажылдаары негеттинип келгенин малчын чугаалады. Чүге дээрге, коданда хойнуң массалыг оолдаашкыны келгени бо. Январь төнчүүүнде оолдап эгелээн коданда ам 100 ажыг хураган бар. Хонук бүрүзүнде чаш хураганнар немежип, чымышсырадып-ла турар. Оларның шуптузунга ажаалда-хайгаарал херек. Моңгуш Доржуевич чай чок ажылын ооңуң ээзи Чолдак Оюновна болгаш бо чылын дузалакчылай берген уруу-биле үлежип, чаңында төрүвес аңгы кодан хүлээп алган оглукенин база-ла дузалаштырадаа каавтар.

Малчынның кыштаа Кошпайда. Совхоз төвүнден ырак эвесте, Хадыңче баар улуг орук чоогу даг эдээнде. Оруктан эртеш, кыштагже чоокшулап ора көөрге-ле, ажылдың чымыштыы, кыштың шылгалдазынга малчыннарның хынамчалыг белеткенгени илдең. Ховуда ак хар-биле шутланган сарааттар ам-даа чүм олчаан. Кыштагда дүжүргэн сигенниң бир чартыы чирлип, оортан ап турары малды немей чемгерип, ажаап турарын көргүстү. Бажыңнарда дег, кажаалар хоолайларындан ыш база үнүп турду.

Өдек долгандыр ында-мында оъттаан хойлар. Шанактаан аъттарны чай кадында дышкара тургускулааны-ла ол боор, бажыңнар чоогунда чагылар чанында турдулар, шанактарында сиген артыы, чаглактаныр негейлер... Чүвеле болганынга машина-техника деп чаннып орбас, боттарының арга-курлавырларын ажыглап билир малчыннардыр деп бодалды бадыткаан дег, бир бажыңдан аныяк эр үнүп, шанакка олурупкаш, бир бөлүк хойнуң уунче бысхан харны дүвүлендир ыңай болду.

«Өөк» совхозтуң Кошпайда бо хойжу турлаанда үш кодан төрүүр, бир кодан эрткен чылгы хураган бар. Төрүүр коданның бирээзин — Моңгуш Насык-Доржу харылап турар. 30 ажыг чыл малчыннаан хойжу чыл бүрүде хүлээлгелерин ажыр күүседип, совхозтуң мурнакчыларның олуруунга чоруп келген. Бо юбилейлиг чылда ол база бедиткен хүлээлгени алган. Бо-ла турлагда хураган коданын ооң оглу Владимир өг-бүлези-биле хүлээп алган кадарып турар. Келир чылын төрүүр кодан кылдыр ол-ла хураганын кадарарын өг-бүле шиитпирлээн. Кара чажындан малчын ада-иезинге дузалажып, мал аразынга өскен болганда, чаңчыккан ажылындаң сестир чүү боор. Совхозтуң удуртулгазы оларга база бүзүреп турар. Мал, хой ажылынга чаа арга-хевирлерни нептередир талазы-биле өг-бүле керээзинче шилчииринге чогум-на мындыг өг-бүлелерден эгелээрин планнап турар.

М. СААЯ.

ЧУРУКТАРДА: «Өөк» совхозтуң хоочун хойжузу М. Насык-Доржу; Владимир Насык-Доржу шанактангаш чоруптар мурнунда. Кошпайда коданда.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЖЕ КИРИП БОЛУР

Эртенгиниң чеди шак ажып турда, Шагаан-Арыгның автовокзалынга, ыңай-бээр чоруур дээн орук кижилери чыглып келген турлар. Автобустар база кээп эгелээн. Баштайгы автобустар Чаа Чаа-Хөл, Кызыл-Даг, Арыг-Бажы, Чодураа дээш чоруптулар. Чорук улузунга эки-ле-дир деп иштимде бодааш АТБ-ге чеде бердим. Сес шакка он минута четпээнде контораның инженер-техниктиг ажылдакчылары мөөңү-биле киргилеп келдилер. Олар боттарының олуттарын ээлепкен.

АТБ эрги хоорайда артып калган эң-не улуг бүдүрүлге болду. Чаа хоорайже кажан кожер силер деп айтырыгга оларның харызы чаңгыс. Билбес бис дээр. Сөөлгү каш чылдарда АТБ-ге капитал септелге-даа чорудуп көрбээн. Гараждар эргижирээн. Дээвиири кээп дүжер чыгаан. Ынчалза-даа кижи бүрүзү кызып ажылдап турар. Чаа Шагаан-Арыгда тудуп турар объектилерниң ажылы чорбастаан. Тудуг материалдары чок. Ону «Тыва автотранспорт» каттыжыышкыны хандырар турган. Бөгүнге чедир ол айтырыг шиитпирлеттинмээн болду. Аңаа далай болурунга чедир үр эвес үе арткан. АТБ-ниң тудуун дүргедедир талазы-биле «Тыва автотранспорт» каттыжыышкыны хемчег алыр үези келбээн бе? Далай оларны манап чытпас-ла болгай.

Бүдүрүлгениң инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш ажылчыннары он ийиги беш чылдың планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле багай эвес көргүзүглерлиг болган. Чүък сөөртүлгезиниң болгаш пассажирлер аргыштырылгазының пландары күүсеттинген.

Социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрерде чүгле план күүселдезин эвес, а харын озал-ондак болдурбазын, хөй-ниити черинге чурумун база көөр. Ол ышкаш хөй-ниити ажылынга киржилгезин онзалап демдеглээр. Бир эвес кайы-бир бригададан чурум үрээн кижи бар болза, ол кижиниң эвес, а бүдүн бригаданың хереэн көөр апаар.

Чыл түңнели-биле алырга бир, ийи дугаар черни кайы-даа бригадага бербээн. Үшкү черни В. Д. Райстың бригадазынга берген. Чүге бир, ийи дугаар черни тывыспааныл деп айтырыг дораан тургустунуп келир. Бензин сөөртүр бригаданың бир кежигүнү орукка чораш озал-ондакка таварышкан. А пассажирлер сөөртүр автобустуң чолаачызы В. Ткаченко автобузун аңдарган. Ынчангаш социалистиг чарыштың негелделеринге дүүшпээни дээш бирги, ийиги черни тывыспаан.

Бир эвес ындыг озал-ондакты кылбаан болза, ол ийи бригаданың кайы-бирээзи тиилекчи болур турган ийик.

Социалистиг чарыштың түңнелин чүгле бригадалар эвес, а хууда кижилер аразында база үндүрүп турар. Чыл түңнели-биле алырга он ажыг кижи он ийиги беш чылдың бирги чылының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин декабрьның төнчүзүнде күүседипкеннер. Оларга автобус чолаачылары С. И. Пужыкин, В. В. Кодур-оол, С. И. Беленков, В. Ф. Белепогов, бензин сөөртүкчүлери П. И. Полев, Н. Н. Саперов, самосвал чолаачылары А. К. Эркенов болгаш өскелер-даа хамааржыр. Олар ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип, сагылга-чурум болгаш ажылга үлегерчижээн өске эш-өөрүнге көргүзүп чоруур. Оларның арга дуржулгазын тус бүдүрүлгениң профкому (даргазы С. К. Степанов) аныяктарга дамчыдып, хоочун чолаачыларга стажировка эрттирерибиле чаа ажылдап эгелеп чоруур аныяктарны ыраккы рейстерже чоруур үезинде быжыглап берип турар. Кажан дуржулгалыг кижи-биле чорууурга техниканы эки шиңгээдип алырынга дузалаар.

Бүдүрүлгеде партия организациязында 15 коммунист, ооң иштинде бир партия кежигүнүнге кандидат бактаап турар. Кижи бүрүзү даалгалыг. Оларның арразында пенсионер коммунистер безин субботниктерде кээп, улуг дузаны, арга-сүмени берип турары мактаддыг. Эге организацияның секретары Александра Николаевна Бутенко партия хуралдарынга коммунистерниң отчёдун доктаамал ап турар.

Чоокта чаа болуп эрткен хуралга АТБ-ниң начальниги В. Г. Антоненко отчёдун берген. Бүдүрүлге планны күүседип турар-даа болза, удуртукчунуң ажылдакчылар ортузунга бодун ап чоруурун болгаш өру көрдүнер, шугумчүлелдерге удур чорууну санал берген коммунистер ак-кара чокка чугаалааннар. Ооң соонда аныяк удуртукчунуң ындыг чоруу чоорту чидип бар чорууруун секретарь чугаалап орар. Моон соңгаар ындыг хуралдарны доктаамал эрттирерин план ёзугаар тургузуп алган.

Партияның съездизиниң шиитпирлеринде эде тургустунуушкуннуң болгаш дүргедээшкинниң ёзузу-биле ажылдаарын айыткан болгай, бо талазы-биле кандыг ажылдар чорул турарыл деп айтырыгга А. Н. Бутенко мынчаар харылаар.

— СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын номчуп оргаш, ында эде тургустунуушкун деп чогум чүү деп чүвел дээрзин билип алыр-дыр. Үш кезектен тургустунган ол илеткелде шупту бар. Бистер баштай эде тургустунуушкунну билбес болгаш эрги хевээр-ле чоруп турдувус. Херек кырында ындыг эвес чүве болуп-тур. Бистиң бо бүдүрүлгевиске кижи бүрүзүнүң улуг киржилгези херек. Шугумчүлекчи ёзу-биле көөр, ажык-чарлыг чорукту калбартыр. Бот-орулга-чарылганың болгаш күш-ажылды организастаарының чаа хевирлеринче шилчиири биске кончуг ажыктыг. Ылаңгыя кижи факторун идепкейжидер талазы-биле ортумак звенонуң удуртукчуларынга харысалгалыг, хөй чылдарда ажылдаан стажтыг, бодунуң * мергежилиниң айы-биле билиглиг кижилерни шилиири чугула. Ынчангаш ортумак звенонуң удуртукчуларынга бот-орулга-чарылга дугайында экономиктиг өөредилгени чорудуп турар бис. Ону четверг санында улуг экономист Надежда Николаевна Карп эрттирип турар.

Ук бүдүрүлгеде ам дээрезинде үш бригада керээ ёзугаар ажылдап турар. Бот-орулга-чарылгаже кирер бригадаларны белеткеп эгелээн. Февраль айның төнчүзүнде бензин сөөртүр бригаданы бот-орулга-чарылгаже киирер дээш, ол дугайында тускай кичээл-инструктажты чорудуп турар. Бригада кежигүннери бүрүнү-биле чөпшээрешкен. Ооң соонда чоорту бүгү бригадаларны шилчидери планда көрдүнген.

Ам дээрезинде чамдык бригадалар бот-орулга-чарылгаже кирерин белен эвес. Ооң бир тодаргай чижээ болза, эде тургустунуушкун айтырыы эреңгей болуп артпышаан. Сагылга-чурум үрээр чоруктар ийи-чаңгыс кижилер аразында ам-даа бар. Чүгле январь айда безин самосвал бригадазының чамдык кежигүннери ажыл хүнү үскен. В. З. Левчук январьның 14-15-16 хүннеринде, А. А. Блинов ол-ла айның 12-де ажылче үнмээннер. Ол дугайында бүдүрүлгеде дужаалда бижээш аскан. Владимир Андреевич Фомин ээриктер сергедир черге хонган. Моон алгаш көөрге, кижизидилге ажылы коллективте кошкак тургустунган. Бо талазы-биле ук коллективте хөй-ниити организацияларының ажылын кижизидилгеже хаара тудары чугула.

Бар четпестерни чайладып, эде тургустунуушкун болгаш дүргедээшкин ёзу-биле ажылдаар болза, коллектив «Тыва автотранс» каттыжыышкынының бүдүрүлгелериниң арразынга социалистиг чарышка тиилекчи болурунуң аргазы бар. Бот-орулга-чарылгаже коллектив бүрүнү-биле кирип болур.

М. ОЛЗЕЙ-ООЛ.

ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНЗА-ДАА

1986 чылдың декабрьда 275 дугаар «Шын» солунга «Кара-Хөл» совхозтуң амыдыралында четпестер дугайында мээң материалым үнген чүве.

Ооң соонда үеде совхозтуң амыдыралында кандыг өскерлиишкиннер болганыл?

Хөңделең суурну тавары эрткен кол аргыжар оруувустуң байдалы багай хевээр арткан, ону чайын септээр чадавас. Электри чырыы-биле хандырылга мурнундагызындан хоңуй берген. Чаа подстанция эккелген, ынчалза-даа ону бо кыжын ажыглавас деп чугаалашкан. Садыгже аъш-чем бараннары хирешаа-биле кирип турар апарган. Солуннар өй-шаанда келбейн турган болза, ам почтаның ажылы кезулдүрле экижээн. Ол ышкаш Кара-Хөлче самолётту хүннүң ужар кылып кааны чоннуң аргыжылгазынга таарымчалыг.

Ынчалза-даа аэропорт шөлүнге хамаарыштыр элээн четпестер бар, ону эдер херек.

С. КҮЖҮГЕТ,
Бай-Тайга район.

ДОКУМЕНТИЛЕР ЧЫНДЫЗЫ

«СЭКП массалыг информацияның болгаш пропаганданың чепсектериниң дугайында» деп документилер чыындызын парлап үндүрген. Ол дөрт бөлүктен тургустунган. Ында Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының периодиктиг парлалга, ном үндүрер черлер, телевидение болгаш радио дамчыдылгазының дугайында документилери кирген. Массалыг информацияның болгаш пропаганданың совет чепсектериниң ёзулуг улусчу шынчызын, оларны удуртурунуң партийжи принциптерин олар көргүзүп турар.

(СЭТА).

Кадрлар: харысалга болгаш инициатива

КИЖИЛЕР БҮЗҮРЕЛДИ КӨРГҮСКЕН

Дүүн ол ажыл-херекти хүлээп алган, а бөгүн партия райкомунуң бирги секретарының хүлээлгезин күүседип, бюро хуралын бир дугаарында эрттирген. Ооң бодап турары-биле алырга, ам айтырыг бүрүзүн тодаргай кижи бүрүзүнге хамаарыштыр сонуургалдыы-биле көөрү чугула апарган. Чүге дизе, каш хонук бурунгаар ол боду эш-өөрүнүн аңаа көргүскен идегелинге ажык экзаменни туткан болгай.

—Райком кежигүннери 4[illegible] кижи бадылаашкынга киришкен, ону дээш 29 кижи бадылаан, а 20-зи удур бадылаан. Райком секретарының албан хүлээлгезинге ийиги кандидат Г. Седых дээш 20 кижи бадылаан, а удур бадылааны 29 болган. Санаашкын комиссиязының кежигүннери бадылаашкын хааржаан залче аппарган, салып көөрге ындыг болган. Ижморск райкомунуң бирги секретарынга Иван Васильевич Малков соңгуткандыр деп санаашкын комиссиязының даргазы чарлаан.

Бо пленум шак ынчаар аңаа эвес доозулган. Ооң-биле кады ооң эгелээни база аңаа эвес болган.

Районга партия организациязын баштап турган бирги секретарь өске районга барып ажылдай берген соонда ооң орнунга кымны ажылдадырының дугайында айтырыг тургустуна берген. Партияның район комитединиң бюрозу аңаа ажылдап болгу дег ийи кандидатты дептидиишкин курлавырындан шилип алгаш, сүмелээн. Оларның бирээзи совхоз директору Г. В. Седых болгаш өскези райкүүском даргазы И. В. Малков болган. Оларның кайызы-даа дөртен кире харлыг. Дөрт намдары база дөмей: ажылдап чоруйла шериг албаны эрттирген болгаш институтка кирген... Ооң соонда база-ла ажыл, а бо удаада — удуртур ажыл.

Организастыг айтырыгны чугаалажып көөрү-биле чыылдырган пленумунуң киржикчилери оларның кайызының-даа чедер-четпес талаларының дугайында чугааны кыла берген. Ажыл-херек болгаш амыдырал айтырыгларын оларның шиитпирлеп билирин, кижилер-биле ажылдап билирин бүгү талалыг чугаалашкан. Геннадий Васильевич районга чыдып каап турган ажылдыг совхозту удурту берген, ону мурнакчыларының олуруунга киирип, бедик арын-нүүрнү чедип алган. Бөдүүн ишчилерниң, специалистерниң сүмелерин дыңнап, түңнел үндүрериңге өөренип алган. Ийи чыл эртпээнде-ле ол ажыл-агый мурнакчыларының олуруунга кирген.

А Иван Васильевичиниң ажыл-агый талазы-биле дуржулгазы ооң улуг болгаш хемчээли база улуг турган. Райкүүском даргазының албан-дужаалынга ажылдап эгелээнинң баштайгы хүнүнден эгелээш-ле уруглар садиктерин, яслилерин, школа бажыңнарын туттурарын колхозтар даргаларындан, совхозтар директорларындан негеп эгелээн. Районда ол дугайында чугаа ам болбайн турар. Ажыл-агыйлар төптеринге чедир асфальттыг оруктарны база ол кылдырган. Ындыг-даа болза, ооң негелдези эмин эрттир улгады бээр таварылгалар база турган. Чүү-даа чүве ужурчүүлдүг болур, ону барымдаалавайн баар чоруктар илереп база турган харың. Кончуттунгаш, кижилерни хомудаптар чоруктар турулаан. Ынчангаш колхоз даргазы З. Алтынбаевтиң чугаалааны-биле алырга, бодунуң ол кошкак талазын элип аптар арга ында бар болган.

Моон ужурунда пленум кежигүннериниң бодалдары аңгыланы берген. Чаңгыс шын түңнелди үндүрериңге чажыт бадылаашкын дузалаан.

Пленумнуң түңнелдерин тайылбырлап тура СЭКП обкомунуң секретары Н. С. Ермаковтуң чугаалааны:

— Райком секретарын соңгууру чижектиг, партияның иштики ажылының хөйге билдингир апарган чорудуушкунун чаа ёзу-биле көөрүнүң эргежок чугулазын СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга Михаил Сергеевич Горбачевтуң илеткелинге айыткан болгай. Секретарьларны, ооң иштинде бирги секретарьларны пленумнарга чажыт бадылаашкын-биле соңгууруңда багай чүү деп. Удуртукчу кадрларның кандидатураларын баш удур чугаалажып көөрүнүң, ажык хуралдарга оларны соңгуурунуң чамдык дуржулгазы Ижморск районга турган, ынчалза-даа ол-ла районга ындыг пленум базы баштай болганы ол. Чүге дизе моон мурнунда ажыл-агый удуртукчуларының албан-дужаалдарынга чүгле чаңгыс кандидатураны дептидип турган, а бо удаада ийи кандидатураны дептиткеш, партияның-даа, ниитилел амыдыралының-даа улам ыңай демократчыдылгазынга, эде тургустунуушкун үезинде кадр политиказын шиитпирлээрде ажык-чарлыг чорукту калбартырынга чаа базымны кылганы ол ышкажыл.

Бо ажылды улам ыңай сайзыраңгайжыдары база негеттинип турар. Бистиң областа ажылчыннар хуралдарынга бадылап соңгаан ийи муң мастерлерниң, участок начальниктерниң, бүдүрүлгелер директорларының арразындан чээрби шаа кижилер удуртукчу атка төлеп чок чоруун көргүскен. Ынчангаш дептидир курлавырны тургузарын шыңгыы көөрү, кадрларны амыдыралдың бүгү талаларында революстуг эде тургустунуушкунуң ёзузунга кижизидери чугула боор турар.

В. КЛАДЧИХИН,
СЭТА-ның корр.

Педагогика булуңу

ЧУГААЛАЖЫП, ДУРЖУЛГА СОЛЧУУЛ

● Өвүр районнуң Солчур ортумак школазында реформаның боттанышкыны, эде тургустунуушкун айтырыгларын канчаар шиитпирлеп турары ●

Эде тургустунуушкун

«Шын» солуннуң «Педагогика булуңунга» республиканың мурнакчы башкыларының дуржулгазын, школа амыдыралын, уруглар кижизидилгезинге хамаарышкан материалдарны чырыдып турарын сонуургал-биле номчуур, деткиир, чүүлдүгзүнер мен. Ынчалза-даа эде тургустунуушкун, школа реформазының дугайында бижээн чүүлдер үениң негелдезин тутпайн, чаа дилээшкиннер кылырынче сагыш-сеткилди чайгаар хаара тутпайн турар деп бодаар мен. Маңаа башкылар бистерниң буруувус база бар. Авторларның хүн бүрү киржилгези чокта чаа идеялар кайыын тыптып келир боор. СЭКП ТК-ның январь Пленумунга бөгүн кижи бүрүзү эде тургустунуушкун дээш идепкейлиг демиселчи болурун тодаргай айыткан болгай.

Школа реформазы бистиң ажылывыста кол черни ээлеп турар. Эде тургустунуушкунга, чаартылгага амгы салгалдың кижилерин чаа ёзу-биле өөредип, кижизидери, оларның медерелинге «Чаа үениң кижилери бис» деп чүүлдү билиндирери — ажыл-чорудулгавыстың кол угланыышкыны-даа ындыг.

Ниитизи-биле 43 башкы ажылдап турар бистиң Солчур ортумак школазында өөредилге-кижизидилге ажылында байдал кандыгыл?

Кандыг-даа чаа чүүлдү амыдыралга боттандырып быжыктырарда, ону ханызы-биле өөренип көөрү, коллектив кежигүннериниң санал-оналын алыры чугула. Реформаның негелделерин ёзугаар «Башкы бүрүзүнүң мурнунда кандыг сорулга турарыл, школа реформазын боттандырарынга башкыларның ролю», «Реформаның кол угланыышкыннарының шиитпирлеринге дүүштүр башкыларның, чогаадыкчы өзүлдезиниң айтырыглары» деп темаларга ажык чугааны башкылар чөвүлелинге, партия хуралдарынга көрүп, ханы сайгарылганы кылган бис. Чурттап турар чериниң аайы-биле кижизидилге ажылын чорударынга микрорайоннарның ролюнуң дугайында ада-иелерге тайылбыр ажылын калбарткан турган.

Көдээ Совет, Культура бажыңы школаның нииити планынга дүүштүр чамдык кежээлерин кады эрттирип турар. Бүдүрүлге баазазы-биле школаның харылзаазы багай эвес.

Башкылар хөй номчуттунуп, башкылаашкынга эптиг, ажыктыг хевирлерни дилеп, канчаар эде тургустунарыл, чүнүң-биле өөреникчилерниң сонуургалын улам бедидерил дээн чергелиг айтырыгларны методиктиг каттыжыышкыннарга, башкылар чөвүлелдеринге көдүрүп, сайгарып, ол чугааны ам-даа уламчылап турар бис. Бистиң ажылывыска кол-ла чүве — кичээлдерниң **чаа хевирлеринче** кичээнгей салып, **техниктиг херекселдерниң ролюнче, кичээлди амыдырал-биле холбаарынче, өөреникчилерниң бот-ажылынче, медерелдиг номчулгаже кичээнгей салыр** деп түңнелдерни кылгылаан бис.

Математика башкызы Ө. С. Амырда — чогаадыкчы дилээшкиннер-биле ажылдап эгелээшкиннерниң бирээзи. Ооң кичээлдерге хөй ажыглап турар хевиры — **бөлүктер-биле ажылдаары, техниктиг дериг-херекселдерни ажыглаары, класстан дашкаар ажылдың шынарын экижидери.** Башкының кичээлдеринге совхозтуң, районнуң, аңаа хүн бүрүнүң ажыл амыдыралындан киирген чижектер, тургустунган бодалгалар хөй ажыглаттынып турар. Шак ынчаар бөлүктеп ажылдаарга, кошкак азы ортумак билиглиг өөреникчилер бот-түңнел үндүрер, ынчангаш өөреникчилерниң бот-харыысалгазы улгадыр. Башкының мурнунда салдынган сорулга — **өөреникчини өөрендирип өөредири.** Чүге дээрге өөреникчилерниң билииниң шынары ам-даа четпес, өске литература ажыглап шыдавас, конспектилер тургузуп билбес боорга, бо айтырыгны ам үш дугаар чыл сайгарып көрүп турар.

Эң-не кол чүүл —эге школаның башкылаашкыны. Аңаа башкылаашкынның чедиишкиннинг болурун башкының ажылынга хамаарылгазының түңнели көргүзер. Эге школадан келген өөреникчилерниң билииниң чаңгыс аай эвези ам-даа ажылдың четпес тургустунганында деп санап турар бис. Эге школада ажылынга бердинген, өөреникчилерниң билииниң шынары түңнелдиг башкыларга Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы, улус өөредилгезиниң тергиини, Маадыр-ие К. Т. Ховалыг, аныяк башкы Р. Д. Сат болгаш өскелер-даа хамааржыр. Оларның ажылында онзагай чүүлдери эге классчыларның медерелдиг, аянныг номчуп билири, угаан-биле саннар бодаарынга дүргени, шын бижилгеже кичээнгей салыры. Ынчалза-даа бо ажылда четпестеривис ам-даа бар. Кичээлдерде чогаадыкчы чүүлдер эвээш, өөреникчилерниң ном-биле ажылдаары четпес, кичээлдерниң эртип турар хевирлери чаңгыс аай. Эге школаның методиктиг каттыжыышкыны ол бүгүнү шүгүмчүлекчи ёзу-биле өөренип көргеш, чаа солун чүүлдерни дилеп, Н. Лысенкованың дуржулгазын солун, сеткүүл, ном-дептер дамчыштыр өөренип турар. Күш-ажыл кичээлиниң клазын школа реформазының бирги чылында кылып алган.

Үстүкү класстарның, ортумак класстарның башкылары кичээлдерге башкылаашкынның шынарын экижидип, башкы-чаартыкчыларның, шенелде чорудуп турарларының арга-дуржулгазындан ап болгу дег ажыктыг чүүлдерни боттарының байдалынга таарыштыр ажыглаар дээш оралдажыышкыннарны кылып турар.

«Башкы кижи бодунуң эки кичээлинге бүгү назынында белеткенир» деп сураглыг совет педагог В. Сухомлинскийниң чугаалааны таварылга эвес.

Школада тос коммунист башкының кичээлдери ажык кылдыр чарлаан. Бо өөредилге чылында ийи башкының дуржулгазын өөренип турар.

Комсомол комитединиң, өөркомнуң ролю школада улгаткан. Өөреникчилерниң **бот-башкарылгазы** кескүзү-биле экижээн. Темалыг кежээлерни, спортчу маргылдааларны баш удур планнааш, боттары эрттирип турар. Эге школага **бот-башкарылга хүнү** эки эрткен.

Школа реформазынга дүүштүр **башкыларның бот-харыысалгазы улгаткан.** Кандыг-даа алырда, кайда-даа ажылдап турар кижиге ажылдың төнчү түңнели үнелелди бээр.

Ажылга чаа хевирлерни дилээри — чогаадыкчы чорук. Школаның чамдык класстарынга **класс шактарын ада-иелер боттары план ёзугаар эрттирери чаа чүүл** болган.

Комсомол комитеди комсомолчуларның, нииити школаның политинформацияларынга олуржуп, шугум чыскаалынга түңнелин чугаалажып, чедер, четпес талаларын эдип, сайгарып, өөреникчилерниң бот-билиг чедип алыр кыдырааштарын хынап, политкичээлдерге өөреникчилерниң идепкейин хынап турар. Өөркомнуң арыг-шевер, өөредилге, камналга штабтарының ажылы шуудай берген.

Школада өөреникчилер ортузунда пионер дружиназының ажылын эде тургузуп, өөреникчилерниң бот-идепкейин бедидеринче, **коллективтиг ажылдаарынче** кол кичээнгейни угландырган.

Өөреникчилерниң чурттаар турар чериниң аайы-биле кижизидилге ажылын канчаар кылып алза дээштигил деп айтырыгны ада-ие хуралынга, совхозтуң специалистер чыжынга чугаалашкаш, чурттап турар девискээр аайы-биле **сонуургалдар бөлгүмнерин** тургускан.

Школада ритмиг гимнастика 2 бөлүкте тургустунган, олар тускай пластинкада бижип каан комплекстерни өөренип, чоп мурнунга ийи, үш удаа көргүзүг кылган.

Бистиң школаның бүдүрүлге баазазы болур «Коммунизмче орук» совхозта күш-ажылдыг организастап турарында четпестер барын маңаа айтыксадым. Школага быжыглаан картофель шөлү ажык черде. Эрткен чылын тарып алган картошкавысты суурнуң иизэ дүне киргеш, саза базып, сандан үндүргеш, дүжүдүн чипкен. Ол шөлдүң чашпан, богун аштаарынга дериг-херексел чедишпес, өөреникчилерниң чурттап турар чери таарымчалыг эвес.

Школаның дилээн ёзугаар совхозувус 65 хунажын инектерни суур төвүнге тургузу азырааары-биле хүлээткен. Ам ооң ажаалда-хайгааралын өөреникчилер долузу-биле чорудуп, ажыктыг күш-ажылда хаара туттунган.

Школадан 15 тракторист үнген, оларның чаңгызы-даа бүдүрүлгеде ажылдавайн турар. Бо чижек чүнү көргүзүп турарыл дээрге, школаның администрациязы, совхозта ажылчын комитеди он класс доосканнарны ажылга тургузарынга, турумчуп мергежилинге таарымчалыг чүүлдерни кылбайн келгенин херечилеп турар.

Ниитизи-биле чугаалаарга, школада ажыктыг күш-ажыл эге базымнарны кылып турза-даа, алызында барып көдээ ажыл-агыйга ажылдаар кадрлар айтырыынче чогуур кичээнгей салдынмайн турар.

Өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың арга-хевирлери сөөлгү үеде чүгээр идепкейжип келзе-даа, ужур эдерер хөөниерден ам-даа уштунмайн турарывысты ажыы-биле миннир апаар. Ол чорук чогаадыкчы дилээшкиннерже дидим кирерин шаптыктап турар. Мен бодаарымга, кижи бүрүзү бодунуң хууда четпестерин эскерип, шынның үнүн үнелеп, дыңнап билириндер сагыш-сеткилдиң эде тургустунуушкуну эгелээр. Бир эвес нииити четпестерде боттарывыстың частырыывысты эттпес, оларны эскербес болзувусса, амдырал, ажыл-херээвиске эки чүве чедип ап шыдавас бис. Ынчангаш коллективтиң кежигүн бүрүзүнүң тывынгыр бодалы, чаңгыс аай күженишкини, хамаатыы болгаш башкы харыысалганы долу медереп билиринче, нииити эчис сорулгаже, эң-не бедик, чырык үүле-херектерже, быжырымчалыг шын турушче чүткүлү башкылаашкынга чедиишкинни хандырарының, өөредилге - кижизидилгелиг ажылды экижидеринин кол быралары ол деп бодаар мен.

З. ДОНГАК,
Солчур ортумак школазының директору.

РЕДАКЦИЯДАН: Көдээ школа директору Зинаида Байыровна Донгак ажык чугааже солуннуң номчукчуларын чалап, эде тургустунуушкунну эчиизинге чедиреринге, чаа кижини хевирлээринге чүнү кылза экил, кайда кандыг ажыктыг арга-хевирлер барын — өскелерниң дуржулгазын солун дамчыштыр билип алыксаан.

Эки башкы, үлегерлиг башкы бистер бо сөстерни болган чок-ла ак сеткилдиг күш-ажылы-биле ол үнелелди чедип алган башкыларга хамаарыштыр чугаалай бээр болгай бис. Ынчалза-даа амыдырал ам кижи бүрүзүн эрткен үениң ачы-хавылалары-биле эвес, а ооң бөгүн канчаар ажылдап турары-биле, дүүнгү хүнге деңнээрге кандыг бурунгаар базым кылганы-биле тодаргайлаар апарган.

Долу аргалары-биле ажылдап шыдаар күштүг, кадык коллектив бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларны туруштуг күүседип, өскелерге үлегерин көргүзер, арга-дуржулгазын дамчыдар. Башкы кижи кижизидилге херээн шиитпирлежип турар болганда, ол чогум-на коллектив дамчыштыр школа реформазының идеяларының идепкейлиг орук баштакчызы болуп, эде тургустунуушкунунуң чайгылыш чок үзелдиг киржикчизи болуру чугаажок.

Эргим номчукчу! Үстүнде көдүрттүнген чамдык айтырыгларга хамаарыштыр санал-оналыңарны бижиириңерни дилэдивис.

Эде тургустунуушкун болгаш кадрлар

КОЛЛЕКТИВ СОҢГУП АЛГАН

ЛАТВИ ССР. «РАФ» заводтуң директорун соңгуп алыр дээш бир ай үргүлчүлеп келген конкурс доозулган.

Конкурсту Латвияның Компартиязының ТК-зы, ССРЭ-ниң Автомобиль үлетпүрүнүң министерствозу биле «Комсомольская правда» солун чарлаан. Күрүне хүлээп алыышкынын боттандырып эгелээн соонда, бүдүрүп турар продукциязы багай шынарлыг деп санады берген микроавтобустар кылып турар бо заводтуң ажылын удуртурун күзээн 4 муң кижи конкурска киришкен. Конкурстуң шыңгыы шылгалдазының соонда, аңаа кирипкен кижилерден 14 кандидатура арткан. Ол кижилерниң ажыл-агыйжы саналдары заводта байдалды кайы хире дүрген өөренип билип алганы база коллектив-биле кайы хире эптиг ажылдап эгелээри дээш өске-даа айтырыглар талазы-биле комиссия база катап шылгалдаңы эрттиргеш, ийи кандидатураны арттырган. Заводтуң ажылчыннар төлээлекчилериниң конференциязындан ол улуг бүдүрүлгениң директорунга Виктор Давыдович Боссерт соңгуткан. В. Д. Боссерт ооң мурнунда Омскиниң автомашина кезектери бүдүрер заводунуң директорунга ажылдап турган.

— Силерниң меңээ көргүскен улуг бүзүрелиңерниң кайы хире харыысалгалыын билип тур мен. Ол бүзүрелге төлептиг болур дээш кызып ажылдаар мен. Ынчалзажок коллективтиң нииити ажылы дээш силер бүгүдениң идепкейлиг сонуургалыңар чокта заводтуң продукциязының шынарын экижидип ап шыдавас бис—деп, ол конференцияга чугаалаан.

ЧУРУКТА: директорнуң кандидатуразынга соңгудуп турган В. Боссерт биле (солагай талазында) С. Горбунов. С. Горбунов — «Псковхимлегмаш» бүдүрүлге каттыжыышкынның чиңгине директорунуң оралакчызы.

**М. БЕРСОНСТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.**

КЫЗЫМАК МАЛЧЫННАР

Бии-Хем районда «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырында малчын коданнарда хөй оолдаашкыны орту ашкан.

Салбырда нииитиниң малын кыштаа хүр ажырып, ончаменди камгалап алыр дээш шудургу ажылдап турар малчыннар эвээш эвес. Оларга Күдерек Салчак, Биче-оол Баазан, Кадыр-оол Нончат олар хамааржыр. Малчыннарның коданнарында тус-тузунда 245, 270, 254 хөй оолдаан. Эрес-кежээ малчыннарның чидириг чок мал төлүн ап турарының херечизи оларның боттарының дааңган ажылынга кызымак, уйгу-чыдын билбес, олут орбас кежээзинде.

С. КУУЛАР.

АЖЫЛЧЫН АТКА ЧОРГААРАЛ

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказында Боня Үйнук-оолович Куулар чээрби ажыг чыл иштинде ажылдап турар. 1966 чылда аныяк оол маңаа ажылдаары-биле чедип келгеш, дораан-на хайымныг ажыл-ишче шымнып кирипкен. Ынчаң-на ол бодун улуг кижи кылдыр санап, бергелерни ажып эртип шыдаарынга бүзүреп турган. Ону ада-иези бичиизинден-не күш-ажылга ынак болурунга кижизидип келген. Бонаның ачазы Үйнук-оол Тас-оолович боду коммунист болгаш ажы-төлүнден негелдези шыңгыы турган. Ынчангаш уруглары шупту ажылгыр, кежээ, эртем-билиглиг кижилер болган. «Кандыг-даа ажыл-херекти бүдүрерде сагыш-сеткилин берип ажылдаар, уругларым» деп ол чагыыр турган. Ынчангаш оон оглу Боня улуг бүдүрүлге коллективинге баштайгы күш-ажылчы хүннерин ындыг дидим базым-биле эгелеп киргени ол. Шериг албанынга эрттиргени үш чыл база ону хөй чүүлдерге, быжыг туруштуг болурунга өөреткен.

Арыглал фабриказынга ол баштай дериглелер машинизи, а удаваанда таарыштырыкчы апарган. Ажылдаарындан аңгыда өөренип база четтигип турган. Үш чыл эрткенде ол Ак-Довурактың даг техникумун кежээки өөредилге-биле доозуп алган. Эш-өөрү-биле кады Боня бүгү күжүн харамнанмайн ажылдап турган. Ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Боня Үйнук-оолович Куулар ССРЭ-ниң Түдүг материалдары министерствозунуң «Эң эки таарыштырыкчы» деп хүндүлел демдээ-биле шаңнаткан. Кады ажылдап турары эш-өөрүнүң хүндүткелин болгаш ол шаңналды бадыткап, Б. У. Куулар кызымак чоруун көргүзүп, хөй-ниити ажылынга база идепкейлиг киржип турган. Баштайгы шаңналдарынга немей Ленинчи юбилей медалы-биле база шаңнаткан. Ажылчын мергежилиниң ёзулуг мастери апарган. Баштайгы чылдарда аңаа арга-сүме кадып турган дагдыныкчылары Михаил Суңгуй-оол, Григорий Манаков, Александр Курлянов оларга өөрүп четтиргенин ол ам-даа илередип чоруур.

Бо хүннерде Б. У. Куулар бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң улуг мастери. Он чыл бурунгаар аңаа ук коллективтиң № 2 ээлчээн удуртур улуг идегелди көргүскен. Ону бадыткап, шынзыдарынга эвээш эвес күш, быжыг тура-сорук негеттинген. Кижилер-биле ажылдаары кайы хире нарыынын ынчан ол билген.

Эрткен чылын ооң удуртуп турары ээлчег партияның кыйгырыын ёзугаар өскелер-биле бир деңге эде тургустунуушкунче кирген болгаш үениң негелдезин барымдаалап ажылдаар сорулганы салган. Күш-ажылчы сагылга-чурумну хажыткан таварылгада шиитпирлиг демиселди чорудуп, ажылчыннарның мергежилин бедидеринче кичээнгейни угландырган. Эрткен чылдың дөрткү кварталының түңнели-биле ээлчегде сагылга-чурум кескүзү-биле экижээн. Ажылчыннардан кежээки даг техникумунда өөренип турарларының саны немешкен. Бо бүгүнүң түңнелинде ээлчег чыл планын чедиишкиннинг күүсеткен. Ылаңгыя ноябрь, декабрь айларда цехке эң-не эки көргүзүглерни № 2 ээлчег чедип алган.

Цехтиң удуртукчулары-даа, кады ажылдап турар эш-өөрү-даа Б. У. Кууларның дугайында хүндүткел-биле чугаалаар. А улуг мастер Б. У. Куулар бодунуң ээлчээниң ажылының дугайында мынчаар тайылбырлаар: «Юбилейлиг чылда бистиң № 2 ээлчег 350 тонна даг-дүгү бүдүрер онаалдалыг. Улуг Октябрьның 70 чыл оюн чедиишкинниг уткуур дээш бүгү күжүвүстү бээр бис».

С. БАЛЧЫР.
Ак-Довурак хоорай.

ЧАМДЫК СҮМЕЛЕР

Баштай нииити шугумчулелден эгелээли. Күш-ажыл өөредилгезин организастап эрттирер талазы-биле ажылды чогуур деңнелге чедир боттандырарын тоомчага албас, эреңгей ёзу-биле көрүп, оон чогум утка-шынарынче ханылап кирбейн, ала-чайгаарлап, эрги тар-кызыы мастерскаяларны делгемчидип алгытпайн турарының фактылары хөй. Бүдүрүлге черлеринге цехтер биле участоктарны практиктиг ажылга таарыштыр деривейн, өөреникчилерниң ажыктыг болгаш бүдүрүкчүлүг күш-ажылын планнап, солун түңнелдиг болур кылдыр тодаргай удуртпайн, улус ажыл-агыйынга ажылдаар алыс кадрларны дарганнаар чер школа дээрзин сиңир билбейн турар бүдүрүлге, совхоз удуртукчулары бистиң аравыста ам-даа бары, оларның эде тургустунмайн турары хомудаңчыг.

Күш-ажыл өөредилгезин организастаары дээрге-ле, бир дугаарында, өөредир, ажылдаарынга дөгүмчелиг материалдыг баазаны негелдеге дүүштүр: дээди эртем-билиглиг, инженер-педагогтуг башкы кадрлар-биле хандырары, өөрениринге херек дериг-херекселдер-биле өөренир, ажылдаар черлерни четчелеп дерири болгаш практика эрттиреринге база ажыктыг, бүдүрүкчүлүг күш-ажыл кылырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары-ла болгай.

Күш-ажылдың чаа программазын ёзугаар профессионал өөредилге келир өөредилге чылындан нииити билиг школаларының чедиги класстарындан эгелээр ужурлуг. Чүнүң-даа мурнунда өөреникчилерни каяа, кандыг профильдер аайы-биле белеткээрил деп айтырыгга шын харыылаары чугула болгаш шаптараазыннарны баш удур чайладып, амдыгаштан кичээнгейге алыры негеттинип турар. Оон-биле чергелештир профугланыышкын ажылын бодамчалыг көрүп, ада-иелерниң сүмелерин ап, өөреникчилерниң күзелин, кадыкшылын, арга-мергежилин, сонуургалын, хандыкшылын барымдаалап тургаш боттандырары күзенчиг.

Бүдүрүлге өөредилгезин эрте, чедиги класстан эгелээри дээрге-ле дүргедээшкиннин, эде тургустунуушкунуң күүселдези: чуртка социал-экономика, эртем-техника талазы-биле быжыг билиг-мергежилдиг, салым-чаяанныг аныяк ажылчын кадрларны белеткээр дээни ол. Ынчангаш бүдүрүлге өөредилгезинге шиитпирлеттинмээн айтырыглар эвээш болур ужурлуг.

Амгы болгаш моон соңгаар-гы-даа үеде ажылдың чүгле бүдүрүкчүлүүн эвес, а харын чогаадыкчы байдалын, уткашынарын күштелдирерде янзы-бүрү хемчээлдерлиг компьютерлер, электрон-санаалга машиналары, роботтар ажыглаары база өөредилге-кижизидилгелиг ажылды интенсификастаары болур.

Өөредилгениң бүгү үелериниң дургузунда болгаш ажыктыг, бүдүрүкчү күш-ажыл кылып турар үеде өөреникчи кижиниң бот-идепкейин хөгжүдери чугула. Ол база интенсификацияның элементизи.

Нииити билиглиг ортумак школаларында күш-ажыл өөредилгези чаа негелделерге дүүшкен утка-шынарлыг апарган болганда, ону чедиишкиннинг шиитпирлээринге дуза болур черлер чүгле башкыларның өмүнээзинден эвес, а ылаңгыя тускай ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң, эртем-шинчилел институттарының база шеф бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының, совхозтарның ачы-дуза чедери-биле холбаштыр пионер, комсомол, хөй-нииити организацияларының, ада-иелерниң шуут киржилгези-биле чогуп боттаныр дээрзин утпас херек.

М. ДАМДЫНЧАП,
башкылар билиин бедидер институтта кабинет эргелекчизи.

ХУРАГАННЫ САКМАННАП ДОРУКТУРАРЫ

● Специалистиң сүмези ●

Хөй малдың баш санын көвүдедип, оон алыр продукцияның хемчээлин болгаш шынарын бедидеринге зоотехниктиг эртемниң чедиишкиннеринге болгаш мурнакчыларның дуржулгазынга даянмас болза, ону чедип алыры берге. Ол сорулганы чедип алырынга бүгү бар-ла арга-хемчеглерниң бирээзи — хөй малды кыжын азы чазын эрте төрүдүп алыры болу берген.

Чүге дээрге ооң олча-ажык бээр талалары хөй болгай. Чижээ, чыл эгезинде эрте төрээн хураган немелде дүк бээр, ол-ла чылын деңгелин чедир семирип ап, эътке хереглеттинип, немелде эът база бээр, кыш удур семирип алган чүве төлээде менди чыл ажар, азыраарынга хөй чем чарыгдаттырбас, алызы барып улгады бергеш, шынары эки мал болур.

Моон ужурунда хойну кыжын азы эрте чазын төрүдүп алырын бүгү чурттуң девискээринде, ооң иштинде агаар-бойдузу соок, хаттыг Сибирьге безин дайын чылдарының мурнунда-ла ажыглап эгелээн. Ооң ажыктыг талалары улам кевүдээр.

1934 чылда-ла эгелээн бо чаа арга-биле катай хураганнарны сакманнап доруктурар чаа арга база тывылган.

«Сак мал» дээрге, бөк-сак (түрмек) мал дээн утказыг казах сөс. Хөй санныг кодан хөй хары угда оолдап эгелээрге, оларны хары-угда эмзирип ажаары берге боорга үүрмектей (сак мал) үзүп ап эгелээниниден бээр сак мал сакман апарган, ажаап эмзирер кижилер сакманчылар болу берген, оон үндезилеп сакманнап доруктурар деп арга тывылган.

Бистиң Тывага ол турган бе? Турган деп санаар ужурлуг. Чүге дээрге, шагда хөй хойлуг аалдар-даа, азы байлар мону база ажыглап турган. Хоюн кадып алгаш, чаңгыс черге кыштаткан аалдарга чазын хөй төрүй бээрге хойнуң ээлери ыяап-ла кээп ажаажыр, хураганнарны эмзиржир, төрээн, төрүвээн хойларны үзүп алгаш кадарар, оглун хозар хойларны азы өскүс калган хураганнарны чагыштырып тоотпалаар, хойнуң сүдү эвээш, оглун тоттурбас болза, эмискиктээр, кажаазын сыскып чылыглажыр, өлек-көрженип хооржур дээш кандыг ажылдар чок дээр. Байларның коданнарынга шуут чалчалаар турган.

Ам хураганнарны сакманнап доруктурар арганы көрээлиңер. Хойну кыжын төрүдер арга дайын соонда чылдарда калбаа-биле ажыглаттынып, амгы үеде шуут нептерээн.

Ооң кол утказы мындыг. Сакманчы кижи бүрүзү 45 хонуктуң иштинде чижээ, чинге-нарын дүктүг коданнарга 50 хураганны доруктуруп эмзирер, ол-ла хуусааның иштинде хураганнарның иелерин чемгерип, суггарып, кадарып, кажаазының иштин арыглап аштаар, хураганнарны чемге киирип өөретпишаан чемгерип азыраар, аарый берзе мал эмчизиниң сүмезин ёзугаар эмнежир, өске сакманчылар-биле ээлчежип дүне дежурнийлаар, дежурнийлап турган сакманда хураганнары өй-шагында эмзирер, иелеринге чем каап бээр, төрүй берген хойларга дуза чедирер, хураганын арыглап, аштап хүлээп алыр, улуг кадарчының айтыышкынын күүседип ажылдаар.

Чер-черде ажыл-агыйларның ажылдаар хуусаазы, онаар хураган саны, кол-кол кылыр ажылдарының графигинге чедир ылгалдыг болур, төлевири база аңгы-аңгы болур.

Сакманчыларның ажылының үре-түңнелдиг болуру дыка хөй чүүлдерден хамааржыр. Оларны кысказы-биле дес-дараалап көрүптээлиңер.

Бирги ээлчегде, чурттаар оран-сава. Амгы үеде бистер культуржуп, сайзыраан болганывыста совхозтарның удуртукчулары сакманчылар чурттаар черни тускайлап тудуп, оларны орун-дөжектен эгелээш, өске-даа чугула чүүлдер-биле бүрүн хандырар ужурлуг. Улуг кадарчының бажыңынга, өөнге сыңмарлажып чурттаар чорукту шуут соксадыр.

Хойнуң кажаазы. Хөй — одар малы болганда хостуг хеделиишкинге өөренген, сула амыдыралга ынак мал. Ындыг чүве төлээде дуглаглыг, ылаңгыя дакпыш, сыңмарлашкан кажаага кончуг бергедээр. Тургузу азырап, ажаап деп чүвени арга-чадаарда ажыглаар. Хөй мал ооң орнунга чайның изиин, чыккылама сооктуг-даа шыдап эрттирер. Оларга кончуг таарымча чок байдал болза, өл-шык, оон-моон хат-салгын өттүр үрер, өйбак кажаага, соок чывар, чырык четпези болур.

Моон ужурунда амгы үеде кажааларны П азы Г —үжүк хевирлиг тудуп турар. Чүге дээрге, ортуну ыжык, хүннээрек боорга аңаа хойларны болгаш хураганнарны даштыгаа, арыг агаарга сегередип чемгереринге таарымчалыг. Оон аңгыда кажааны ыяап-ла ыжык, хат үү эвес, хар суу таварбас, дөң черге тудар. Кол чылыглаар черлери ханазы, булуңнары, эжиктери, соңгалары болур ужурлуг. Дүңдүүн өйлеп-өйлеп ажыдар черлерлиг кылып алыры чугула. Оон башка иштин хыраалаар, хойлар тынызындан туманналып шыгыыр. дээвииринден, ханаларындан хыраа эрээш, дамдылап эгелээр. Чамдык малчыннар, сакманчылар, харын-даа тускай эртемниглер бо чүүлдерни эскербейн баары кончуг хомуданчыг.

Кажаа (тепляк) болгаш хер-херекселдер дугайы. Тепляк дээрге, ыяап-ла оттуг-кестүг, печкалыг чылыг кажаа эвес-ле болгай. Эки чылыглаан, арыг агаарлыг кажаага от кажан-даа одавайн турган. Сибирьниң чамдык аажок хат-дүвүлүг, кончуг соок черлеринге ындыг кажааларны кажаага өрээлдештир, азы кажааның бир кезиин үскеш чылыдыр одап ап, аңаа хөй төрүдүп, хураганнар ажаап турган үе база турган. Амгы үеде ажыглаавас апарган. Чүге дээрге, бир талазында чарыгдалы улуг, ийи талазында кажааны дески эвес чылыдар ужурундан хураганнарның өкпе-хөрээ аарыыр, чуданггы хураганнар хөй болурундан ол арганы каггаан.

Ооң орнунга кажааның бир эптиг черинге печкалыг бичии өрээл турар болза ажыктыг. Аңаа кезээде изиг суг, эм, херексел шыгжаар шкаф, арыыл, саван, чунар-демир, хачы, бижек, стол, сандай-даа тургай-ла. Чамдык ажыл-агыйлар алгыдыр туткан ындыг өрээлди хөй тарыыр пункт кылып алган, өске үелерде аараан хөй, хураган эмнээр, дугаарлаар чер кылып алган ийикпе азы барык-ла дежурнийның-даа, улуг кадарчының-даа ажылдаар кабинеди болу берген болгулаар.

Төрүпкен хойну ажаары болгаш хураганын доруктурары. Сакманчыларның кол-кол кылыр ажылдары болза: даштыгаа хураганнарны эмзирери (чүгле чаашкынныг, соок хүннерде кажаага эмзирер); хойлар серн адаанга турда, кажаада бөлүк өрээлдерни арыглап, аштаар, орнун кургаглаар, хураганнарга чем белеткээри (чуурган сула, арбай, минералдыг чемнер). Он хонук чеде бергенде, хураганнарны чемге өөредир. Олар өске бок-чем, өдек-довурак чылгавазын дээш боондак сигеннер шарып берип, силос чиириинге өөредир. Хураганнар 2—3 шак болгаш-ла эмген турар. Сүдү эвээш хойларның хураганнарын өске сүттүг хойга чагыштырып тоттур эмзирер.

Төрүпкен хойну чемгерери. Төрүпкен хойну чемгерери болгаш ажаары, хураганнарны иезин эмер кылдыр өөредири, бо бүгү шупту эң-не харыысалгалыг ажыл. Улгады берген хойлар оглунга ынак. Аныяк хойларның чамдыктары хураганын хозар. Оон чамдык чылдагааннары эмиг-тежү ыжык, балыгларлыг, аарзынчак боол болур. Оларны кончуг хынамчалыг алзыр.

Төрүлге үезинде хой хөй суг чидирер, кагыыр, суксаар. Ооң ужурунда төрүпкен хойга бир шак ашканда чылыг суг ижиртир. Ындыг-даа болза, чем, соок суг берип болбас. Баштай дыка хөй чемгерерге, хойнуң аазы көвүдээш, чаш хураган хөй сүт эмгеш иштн аарыыр, куду олуртур, улам чем доктаавастап тура баксыраваш, хураган өлүр. Чамдык хойлар оглун тоттурбас болур. Оларга инек сүдү эмискиктээр, чылыг-соогун кижи чаңгыс аай таарыштыра албас төлээде база иштн аарыыр. Ол кончуг озалдыг. Арга чүл дээрге сүттүг хойларга чагыштырганы чүүден дээре болур. Хойну-даа, хураганны-даа тар бөлүкке үр тудары база хоралыг.

Сакманны эгелеп тургузары. Оолдуг хойларны чаңгыс-чаңгыс клеткаларга бир хондур тургузар. Ындыг болганда бир хүн 10—20 хой төрүүр болза, 10—20 клетка херек.

Сакманнаар аргалар. Колдуунда ийи кол арга бар. Бирээде, кажаадан дашкаар сакманнаары, ийиде, кажаа болгаш баазага сакманнаары. Бирги аргада сакманчы кижи сакманнаарда кажаа иштинге, бөлүктер аайы-биле хураганнарын болгаш хураган иелерин чемгерер, суггарар, турар черин арыглаар. Сакманнарның эң улуг назылыг хураганнарлыг бөлүү көвүдеп келирге, оларны кажаа чоогунга үндүрүп, оъткарып, агаарладып кадарар. Ийиги аргада сакманчы кижи бөлүктерде хураганнарын даштыгаа (баазага) эмзирер, иелерин база баазага чемгерер. Мынчангаш ол ийи аргаларны бирээзин «кажаага сакманнаар арга», өскезин «кажаа даштынга үндүрүп сакманнаар арга» деп адаан. Херек кырында оларда улуг-ла ылгал чок ышкаш көстүр. Бир эвес ёзулуг чурумун сагып ажылдаар болза, элээн ылгалдыг.

Улуг кадарчының хүлээлгези — төрээн хураганнарны даңзылап, демдектеп, сакманчыга хүлээдип бээри. Коллективтиң табелин, мал чеминиң үлээшкинин, өске-даа хандырылгаларын харыылаар, корум-чурумун тудар, эрт айыылындан камгалаар, ферманың зоотехниги-биле сүмележип, мурнакчыларны илередип, шаңнал-макталга киирер.

Кадарчының дузалакчызы төрүлгениң эгезинде төрүүр четкен хойларны үзүп кадарар, төрүлгениң сөөлгү чарынында кажаага дүне дежурнийлап, хураганнар ажаажыр.

Оон өске артык дузалакчылар бар болза, дүне төрүүр хойлар карактажырынга, хүндүс төрүүр четкен хойлар кадаржырынга киржир.

И. КЫЗЫЛ-ООЛ,
ветеринария эртемнериниң кандидады.

ИДЕГЕЛ

◆ Тоожудан эге ◆

Чаа школа тудуу ажыглалга кирген. Бүгү класстар чаңгыс эълчегге өөренир апарган. Чаартылгалар-ла хөй болган. Бүрүн дериглиг кабинеттер, спорт залы, чурт-шинчилел музейни база ажыткан.

Төөгү башкызы Кара-оол Салчакович бешки класстыларны музейге бо-ла эккээр. Мында бурун шагның эдилелдеринден аңгыда амгы үениң көргүзүп турар экспонаттар база бар. Кичээнгейлиг көөрге, солун-на. Төөгү шынап-ла башка кирип, каракка көстүп келир. Ынчалза-даа музейни чоокта чаа ажыткан болганда, экспонаттар арай ховар. Бир катап башкы тайылбыр кылып тура мынча дээн:

— Музейивисте экспонаттар эвээш-тир, дыштаныглга үезинде четчелээрин кызып көрээлинер, оолдар. Мында делгеттинмээн бурунгу эт-херекселдерден кымда чүү барыл?

Хамыкты мурнай Орлан-оол Оюн хол көдүрген.

— Мында оттук чок-тур, Кара-оол Салчакович. Кырган-ачамда бар ышкаш чүве ийин.

— Эккеп көрем, Орлан. Бурун шагның эң чугула эдилели. Езулуг-ла музей экспонады.

— Бисте кулузундан чазап кылган ыяш хомус бар — деп, Урана улашкан.

— Ол база музейге чыдар ужурлуг ховар дээн хөгжүм херексели-дир — деп, башкы өөрүп деткээн. — Эккелинер. Музей деририн силерниң база херзэнер болгай.

Ийет, Орлан-оол бодап орарга, музей деририн солун ажылдарның бирээзи болган. Ол ам дыштаныглга келирин четтикпейн манап эгелээн. Үе чыдар эвес. Удатпаанда үшкү улдуң төнген — дыштаныглга-даа келген.

Орлан-оолдуң ада-иези хоочун хойжулар. Оларның кыштаа Чуңмалыг унунда. Оол кыштаанга аажок ынак. Хөй бажы дозуп, дагдан хаактап, аът-даа мунуп өөренген чери ол. Олаада хамык-ла чүве — мал-маган, кажаалар, серилер, даглар, чоогалар дөгерези аңаа эргим болгаш чоок. Кырган-ачазы суг база ында. Ол ук шаанда улуг хойжу чораан. Ам пенсионер-даа бол дузалакты кадарчы.

Кырган-ачазы бо-ла утказлыг, солун чүве чугаалаан орарын. Орлан-оол чеже-даа дыңнаан. Оларның чамдыызын шуут шээжилеп алган. «Багай кижилер туруп болур, багай ажыл турбас. Мурнуу дуюг эзин соңгу дуюг чандыр баспас. Ада-чуртун хагбаан төл, аксының кежиин ышкынмас. Хойжу-даа, командир-даа, тараажы-даа, дарга-даа боол болур сен, а кажан, каяа-даа чораш, хамааты болуруң утпа. Амыдыралда кокпа-ла хөй. Оваарнып чорбааже озалдыг кокпалар эвээш эвес». Орлан-оол бо сөстерниң ханы утказын дораан эвес-даа бол чоорту билип алган. Ынчангаш оларны бо-ла сактып кээр, бодун бо-ла шүглүүр бээр.

Чүү боор, Орлан-оол дыштаныглгада хап чанып келген. Дораан-на кырган-ачазынга барган. Музейге салыр оттук дугайын чугаалап, дуза дилеп келгенин дыңнаткан.

Кырган-ачазы сегел салын суйбай каап, кезек боданып ора, арай дадагалзап харыылаан:

— Дөө шокар аптараны ужеп көрем. Мен ол оттукту бо чоокта чоп көрбээн кижи боор мен.

— Оттук чок-чок. Бурунгу чылын-на Буян-оолга уштуп бериипкен мен. Ойнап каапкан болчук — деп, кырган-авазы хараадап, аайын тыппайн барган.

Буян-оол дуңмазы-ла болгай. Тенек чүве-даа та кайнаар чидир октапкан. Орлан-оол көзүлдүр чегенип, бажын доңгайты каапкаш, думчуктай аарак химиренген:

— Кырган-авамның чегенчиин, серемчи чогун. Оттук дээрге ойнаарак эвес, турасчаалдыг эт ышкажыл. Бак кижи балалыг чүве дээн. Буян-оол биле силер ийини буруудадыр апаар-дыр.

— Шынап-ла мээң багымдыр ийин, оглум — дээш, кырган-ава тура халып, дискектерин хөндүрүп чадап човууртагылаш, аптараларны одурту чиндээш, чүнү-даа тыппаан.

Орлан-оол дораан частып, кырган-авазын кээргей берген. Ооң өле бажын суйбап, куспактаксаазы келген. Ыя кадында сагыжынга эки бодал кире душкен.

— Кырган-авай, сенде музейге салыпкы дег эрги шагның эт-севинден чүү барыл?

— Чогум чүү херек чүвел, оглум? Эки билбейн ор мен. Чавага бар, алыр сен бе?

— Чавага? Ол чүү боор, кырган-авай?

— Херээжен кижиниң чажынга баглаар каасталгазыдыр ийин, оглум. Авамдан-на дамчып келген чүве. Мээң кырган-авамныы-даа боол чадавас. Харамнаныл канчаар мен, шыгжап каан чыдар орнунга урут-дарыг көөр-ле ыйнаан.

Чаваганың чараш деп чүвезин Орлан-оол кайгап ханмаан. Кандыг удазын, кандыг чинчи, кандыг торгу ында чок дээр! Оозун саазынга камныг ораай тыртып алгаш, хүлбүс аткан чериин хүннүң аңнаар дээнзиг, ам кырган-ачазынче көрген:

— Сенде чүү барыл, кырган-ачай? Оттук бүтпейн барган-дыр — деп, Орлан-оол база-ла кордап айтырган.

— Менде чүү боор — дээш, кырган сегел салын далаш чок суйбай туткулап, хүлүмзүрүп, чугаалаан. — Ында бир черде багай ыңгыржак бар, ону чоор деп сен.

— Ыңгыржак! — деп, Орлан-оол кайгап, карактарын хере көрүпкен. — Ол чүү деп чүвел, кырган-ачай? Аъш-чем аймаа эвес ирги бе?

Кырган-ачазы каттыра каапкаш, дашкаар үнген. Аңмаар кирип, кезек үженгеш, шынап-ла ужунда чартык халаачык дег муңгаштыг кожуп каан ыяш үидүр октапкан. Ээр бе дээрге ээр-даа эвес. Элээн болганда чеп, чүк-биле сырып каан, уштары мунгаш багаыг кидис үндүр каапкан. Ужунда салаа хире ыяш дижилиг хылдан долгаан кыскажак хендир тудуп алган кырган-ача ам-на бо үнүп келген.

— Бо бурундук-тур, мону хөндүрге дээр. Дөөзү кудургалыг ыңгыржак деп чүвең ол боор. Шары чүдүрер шагның херекселдери-дир. Алыр сен бе? Мында кижи чиптер чүве чок ийин — деп, кырган-ача хүлүмзүрээн.

— Алыр мен, алыр. Амырадым. Ол чүвелерниң ат-сывын бижип ап көрейн — деп, күжүр Орлан каттыргылааш, тывыжып шоодайлаар ужурга таварышкан.

— Ам чаа сагыжымга кирип келди — деп, кырган-ача бажынга кирип келгеш, сактып чугаалаан. — Чедип алыр шаглыг болза, тулган мөңгүн оттук бо Чуңмалыг бажында хая эңмээнде чыдар чүве ийин.

— Чүл ол, кырган-ачай? Тоол бе? — деп, оглунуң карактары улам чайнап айтырган.

— Тоол эвес, оглум. Бистиң өгбевис кижиниң оттуу дижир чораан. Бир катап ачам ашак-биле кады аңнап чоруй көрген мен. Чоокка дээр-ле мөңгүнү агара берген чыдар чүве. Ам бир көрзе деп бодаар мен ийин.

— Солунун аа! Ылап-ла көөр херек, кырган-ачай. Мени эдертип алыр сен көрем.

Кырган-ача кезек ыт чок салын суйбап ора, хүлүмзүрүп чугаалаан:

— Ындыг-ла белен чүве болза, шагда-ла ап алган турбас бе. Кижи углаар аргажок, чүгле куш ужар хая артында чыдар оттук болгай. Ынчангаш ол кавыны Оттук-Чалым деп адай берген.

Орлан-оол Оттук-Чалым дугайында төөгү чугааны дыңнай сал-ла, мени чедирип көргүс деп кырган-ачазының кулаан коңгалааш туруп берген. Кырган аңаа бужургаңмаан. Чалыы салгал төөгүден чаңгыс-даа таварылганы билип алзын, чер-чуртунуң, чонунуң төөгүзүн шинчилезин кылдыр бодап, оглунуң оглун эдерткеш аъттаныпкан. Каксы дыңнаар — карак-биле көөр болгай. Орлан-оол ынчан төөгү чугааның шынныын көрүп бүзүрээн. Дужааш туруг кырындан дуран-биле көөрге, оттук мырыңай, адышта дег, көскүзү аажок, калбак хая кырында чыдар. Оол ынчан эң-не бедүүн, белен арга-биле оттукту канчап чедип ап болуруң дораан сакты тыртып алган. Ынчалза-даа ол дугайын кырган-ачазынга ыттаваан.

Орлан-оол дыштаныглгадан ээп келген дораан шоодайда тывыжын Кара-оол Салчаковичиге чедирген. Башкы сонуурган хүлээп алган. Урана база хомузун эккелген болган. Чаа экспонаттарны музейге делгей каапканнар.

Элээн каш хона берген.

Бир катап кичээлдер доосturга, класс удуртукчузу чугаалаан:

— Орлан-оол артып калзын. Директорга кады бараалы. Элээн шыңгыы чугаа бар.

Орлан-оол арай мөгүдексей берген. Чүнү үүлгедип каан кижи ирги мен деп шүгдүнгеш-даа багай чүве тыппаан. Башкызы-биле ийилээн директорга дораан барганнар.

— Чаа, Орлан, сеңээ даалга бээр деп дугуруштувус — деп, директор оолду чанынче олурткаш чугаалаан: — Сени музей даргазынга томуйлаар деп тур бис. Чөпшээрежир сен бе?

— Ий, шыдавас мен ыңай. Улуг оолдар-ла хөй ыйнаан.

— Ындыг харын, ынчалза-даа кедизин бодап, алыс бодуң кызымак кижи бооруңга идегеп турарывыс ол. Ортумак школа дооскуже музейивисти моон-даа экижидип шыдаар, идепкейлиг кижи деп көрүп тур бис.

— Ажырбас-ажырбас, Орлан. Хүлээп ал — деп, Кара-оол Салчакович кыйыындан деткээн. — Сени өөредип каар бис. Дүлгүүрүң бирээзи сеңээ, бирээзи меңээ турар эвеспе.

— Дужаал бижээш, шугум чыскаалынга чарлап каар мен. Кижи болуру чажындан деп үлегер чугааны сакты-дыр сен бе? Узун намдарыңның эге кокпазы болзун — дээш, директор тура халып, улуг кижилер дег, Орлан-оолдуң холун дыңнадыр тудкан.

К. ЧАМЫЯН.

«ЕНИСЕЙ БАЖЫНДА» ДЕП ДЕЛГЕЛГЕ — ЛЕНИНГРАДТА

Делгелге — музей ажылының түңнели. Ленинградта, ССРЭ-ниң улустарының этнография музейиниң залдарында, 60 маадыр аттыг музейниң делгелгези ажыттынган.

Ленинград музейинден бежен чылдарда Тываже археология этнографтыг комплекстиг экспедиция чоруткан турган. Енисей хемниң бажында чурттап турар чоннуң этнографиязын ынчан өөренип эгелээн. Л. П. Потапов, В. П. Дьяконова, П. И. Каралькин, А. Д. Грач, С. И. Вайнштейн олар ол бөлүкке киржип турганнар.

Делгелге ийи кезектен тургустунган: бурунгу болгаш амгы культура. Бирги кезээнде археология материалдары, даштан, сөөктен кылган эт-херекселдер, каасталгалар. Ыяштан кылган дүрзүлерни чазааны бир янзы, шыйыглары тода. Сөөлүнде барып даш чонукчулары бо аргаларны шиңгээдип алганнар.

Келген улустуң кичээнгейин өг хаара тудар. Ында улусчу чогаадылганың хевирлеринден аңгыда, чоннуң ажыл-ижин чугаалап турар чүүлдер хөй. Ширтекте сырып каан угулзалар ханы утказыг. Аът кудуруундан өрээн олбуктары, өг куруун көрүкчүлер аажок сонуурган. Экскурсовод өгнүң дөрү хүндүлүг чер деп тайылбырлап берген. Дөрде угулзалыг аптаралар. Эр кижи олурар талада аъттың дериг-херекселдери, барбалар. Херээжен талада оруи, кавай, аъш-чем үлгүүрү.

Эр, херээжен улустуң хевин база делгээн. Хамның, ламаның херекселдерин, бурганнарның моон көрүп болур. Игил, бызаанчы, чадаган, дошпулуур — тыва улустуң бо хөгжүм херекселдери онзагай. Алдындан хээлеп кылган эт-херекселдер бурунгуларның байлак культуразының бир херечизи болган.

XIX век үезинде тыва мастерлериниң кылганы каасталгалар, ыяштан, даштан кылган чогаадыглар, специалистерниң санап турары-биле тергиин дээн чүүлдер болур.

Этнография музейиниң эртем ажылдакчызы, Тываның этнографиязы-биле чоок таныш Н. Г. Алоева мындыг үнелел берип турар:

— Тываның даш чонукчулары — бистиң чурттуң улустарынга онзагай болуушкун. Уран чүүлдүң бо хевири чүс чыл бурунгаар тывылган. Биче хевириниң скульптураларын чазаарынга тыва мастерлер чонар-дашты ажыглап эгелээн. Ыяштан чүве чазаарының аргазын олар борта ажыглавышаан, сюжетти мурнукузундан өскерткен. Бөгүнгү даш-чонукчулары мурнунда турбааны дириг амытаннар дүрзүлерин чазап кылып турарлар. Х. К. Тойбухааның, М. Х. Черзиниң, херээжен даш чонукчузу Р. А. Аракчааның ажылдары ылгалып турар. Оларның салгакчылары база өзүп орары өөрүнчүг. Д. Х. Дойбухаа биле К. Х. Хунан даш чонарынга бичии уругларны өөредип турарлар.

Делгеттинген театр костюмнерин Ленинградтың чурукчулары байлак этнография материалдарынга үндезилеп чогааткан. Этнография музейиниң Сибирь улустарының культуразының килдис эргелекчизи Л. Г. Лельчук-биле ужурашкан бис.

— Делгелгени канчаар үнелеп турар силер, Лидия Григорьевна?

— Ону чүгле бистиң хоорайның көрүкчүлери эвес, келген аалчылар сонуурган көрген болгаш тыва улустуң культуразы-биле таныжыкан. Бо дээрге Сибирь чурттугларның байлак, хөй талалыг культуразын делгеми-биле көргүзүп турар баштайгы делгелге болур. Моон мурнунда «Чукотканың чазап кылган сөөгү», «Якутияның ус-шевер уран чүүлүнүң эрткен болгаш амгы үези», «Амур чоогунуң улусчу мастерлери», «Бурятияның уран чүүлү», «Камчатканың улусчу мастерлериниң чогаадылгазы» деп делгелгелер болгулаан. Ынчалза-даа Тывадан келген делгелгеге чоннуң материал болгаш угаан-бодал культуразын калбаа-биле ханы көргүзүп турары-биле өске делгелгелерден ылгалдыг. Ону чединшкин деп санап болур. Тываның музей ажылдакчыларындан хөйнү өөренип ап болур.

Чугаага Нелли Григорьевна Алоева киржи берди:

— Амгы культура болгаш уран чүүл мында долузу-биле көргүстүнген. Ол хөй-ле чүүлдерин көрүкчүгге тодазы-биле дамчыдып турар. Ол дугайын демдеглелдер дептери база бадыткап турар. Делгелгениң организакчылары тыва чоннуң күш-ажылды хөй чылдарда чыгдынган бурунгу уран чүүлден эң экиин, эң чараш чүүлдү шилип билири-биле холбап билирин көргүзүп шыдаан. «Енисейниң бажында» деп делгелгени чурттуң кайы-даа хоорайларынга организастап болур. Бот-боттарының амыдыралын, культуразын эки билген тудум, найыралчы харылзаалар улам быжыгар.

В. ГРИЦКЕВИЧ.
ССРЭ-ниң География ниитилелиниң чиңгине кежигүнү, улуг эртем ажылдакчызы.

ТӨӨГҮНҮҢ ҮНҮ

Орлов областың девискээринге Совет эрге-чагырганың тургустунуп турганының төөгүзүнче аян-чорукче областың күрүне архивинде шыгжаттынган уран чечен үн бижидилгелериниң болгаш документилер чыындызы чалап турар.

Ында фотодокументилер комплектизин чыткан. Олар пропагандистерге, политинформаторларга солуттунмас көргүзүг материалы болур. Үн бижидилгелеринден В. И. Лениниң, М. И. Калининниң, А. М. Колонтайның болгаш өске-даа революстуларның, партия, күрүне ажылдакчыларының үнүн дыңнаар бис.

Фонотеканың бир тускай кезээнде Орловщинаның билдингир кижилериниң Владимир Ильич-биле ужуражып чугаалажыр аас-кежикке таварышкан партияның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының чугаалары база бар. Келир үениң салгалынга Орёл-Курск ээтпээнге болуп тургулаан тулчуушкуннарның киржикчилери полководецтар И. Х. Баграмянның, М. Е. Катуковтуң, А. В. Горбатовтуң чугааларының бижидилгези база шыгжаттынган.

Ю. ЛИХОПЕК,
СЭТА-ның корр.

ХААКТАП ЭГЕЛЭЭНИВИС

1953 чылдың шала күскээр кижы чүве. Хар чаапкан. Ынчаарда Самагалдай чеди чыл школазынга күш-культура талазы-биле тускай эртемниг Зоя Михайловна Смагина дээр башкы келген.

Баштайгы хүннерден эгелээш аныяк башкы кызымак ажылы-биле өөреникчилерниң хүндүткелин чаалап апкан. Башкы Самагалдай суурда амгы үеде музыка школазы турар бажыңның бир өрээлинге тускай кичээл эрттирер өрээл кылып алган. Ук өрээлге ол үениң байдалы-биле күш-культура кичээлинге хереглээр бөдүүн хаактар, хол бөмбүү дээн ышкаш чүүлдерни чыгган. Ооң мурнунда ындыг херекселдер чок турган. Күш-культура кичээли болурга-ла, кижи бүрүзү Хөөрлүг-Хавакка барып чуңгулап ойнаар турган. Чамдык өөреникчилер ыяш шанак, аът кежи азы хадыңдан хаак хевирлиг кылдыр чугаладыр чонуп кылган херекселин идиинге баг-биле шарып алгаш-даа чуңгулаар. Ол ышкаш токпак ыяшты дескилей чонуп алгаш, кырынга олурупкаш чуңгулаар бис. Кымда кадыг идик бар болдур, база хаакказлаштыр чуңгулаар.

Ынчангаш күш-культура башкызы школаның өөреникчилерниң ортузунга хаак спортун сайзырадырын эгелээн. Ынчаарда хаактың чылгырын экижидер тускай мазь бар эвес, хаактар чылгыр болзун дээш лаа үзү-биле чаар турган.

Бир катап дыштаныр хүнде башкывыс хаакка класстар аразының маргылдаазы болуруп школаның шугум чыскаалынга чарлаан. Ынчаарда эртениң-не школаның шугум чыскаалынга өөреникчилер Совет Эвилелиниң Гимнизин ырлааш кичээлдээр турган. Башкывыс класс бүрүзүнден маргылдаага киржир өөреникчилерниң адын, фамилиязын бижип ап турган. А бистиң класстан Болат-оол Көжерек, Сенди Шимит-Дагба дээш өскелер-даа бижиткен бис. Дараазында хүн маргылдаага киржир кижилерге хаактарны үлеп берген, бичии белеткенген бис.

Маргылдаага үш километрниң дистанциязынга чарыш болган. Адын бижиткен өөреникчи бүрүзү маргылдаага киришкен. Ол хүн — Самагалдай школазынга база бир, чаа ажыдыышкын болганы-биле дөмей, улуг байырлал болган. Хаак маргылдаазының түңнелин понедельник эртенинде школаның шугум чыскаалынга байырлыг байдалга үндүрүп чугаалаан. Школаның чемпиону Болат-оол Көжерек болган. Школаның дирекциязы ону шыдыраа-биле шаңнаан. Класстар аразынга бистиң 5 «а» класс бирги черни алган. Ол маргылдаадан эгелээш Болат-оол Көжерек бодунуң база бир спортчу сорулгазы кылдыр хаакка маңнаарынга белеткелин күштелдирип эгелээн. Ол үеде районга шыырак дээн хаакчылар тыптып келген. Оларга Анатолий Лопатин, Михаил Иванченко, Ыраккы Чөөн чүк зоназының чемпиону башкы Алексей Аир дээш өскелер-даа бар. Эгелеп чоруур аныяк хаакчы Болат-оол Көжерек дуржулгалыг спортчулардан сүмелерни доктаамал ап турган. Аныяк спортчу хаакка маңнаарынга мергежип, беш, он, он беш километр дистанцияларга болган маргылдааларга үстүнде адаанывыс шыырак хаакчыларны ажып эртип турар апарган. Ынчангаш Көжерек сөөлүнде район чемпиону атты база чаалап алган.

1955 чылда Самагалдай ортумак школазынга Ленинградхоорайның күш-культура техникумун доосткан аныяк башкы Эльвира Алексеевна Смирнова башкылай берген. Бо башкы школага спорттуң хаак, хол бөмбүү, баскетбол дээн хевирлерин сайзырадырынга элээн үлүүн киирген.

Школаның хаакчылары Болат-оол Көжерек, Василий Танов, Адис Намдак, Мидий Умбаа, Виктор Ламбыы республиканың школачылар маргылдааларынга чедиишкинниг киришкен. Оларның аразындан он километрниң дистанциязынга Болат-оол Көжерек республика рекордун тургускан.

Хоочун спортчу Болат-оол Оюнович Көжерек амгы үеде Тес-Хем районунуң «Чодураа» совхозунда тудуг бригадазында эки бызаңчыларның бирээзи.

Ч. ЧҮЛЬДҮМ.

ДЕРИГ-ХЕРЕКСЕЛ ЧЕДИШПЕС

Бистиң Аксы-Барлык суурда спорт залы чок-даа болза, школачылар болгаш суурнуң спортка хандыкшылдыг чурттакчылары көдээ Культура бажыңында организастаан секцияларда киржип турар.

Чурттакчы чон ортузунга күш-культура болгаш спорт ажылын чорудары-биле чөвүлелди тургускан. Ук чөвүлел квартал санында кылып чорудар ажылдарның планын тургускаш, ол ёзугаар маргылдааларны организастап эрттирип турар.

Спортка ынактар клувунда амдыызында 40 ажыг кижи бар. Школаның башкызы В. Куулар, хөй-ниитичи тренер А. Чылбак-оол олар бокс болгаш хүреш секцияларын доктаамал эрттирип турарлар. Спортчуларның мергежили чоорту бедип, район, республика чергелиг маргылдааларга багай эвес түңнелдиг киржип турар апарганы өөрүнчүг.

Чамдык спорт херекселдери бисте чедишпес. Спортчу костюмнери, футбол, волейбол мячиктери, теннис, бильярд столдары район төвүнде магазиннерде чок болуп турар. Спортчу хеп чогундан маргылдааларга командалар чаңгыс аай кылдыр кеттиннери болдунмайн турар.

Б. СААЯ.

СПОРТ

ХААК ОРУУНДА БАШКЫЛАР

Хаакка чырыдыышкын ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң бирги чери дээш чаңчыл болган маргылдаа бо удаада «Тайга» станциязынга эрткен. Аңаа районнарның чырыдыышкын ажылдакчыларының маргылдааларынга киришкеш, тиилекчи болган 160 хире спортчулар келген. Хаакчыларны хар-назын аайы-биле аңгы-аңгы бөлүктерге үскен. Бо маргылдааларга он сес харлыг аныяктардан эгелээш аллан хар ажып чоруур хоочуннар база хөйү-биле киришкен.

18-24 хар аразында херээжен спортчулардан 5 километрниң дистанциязынче хөй хаакчылар үнгеннер. Маңаа Тандыда Владимировка ортумак школазының пионер вожатыйы Ирина Касимова бирги черни ээлээн. Ол ук дистанцияны 23 минутада маңнап эрткен. Сүт-Хөлде Ийме школазының башкызы Алимаа Сат ийи дугаарында келген. Тожунуң хаакчызы А. Кышкак үшкү черде.

Ол-ла дистанцияга 25-39 харлыг херээжен улустуң маргылдаазынга Кызылдың педагогика училищезиниң башкызы Людмила Филимонова шалыпкын маңнаан. Ол финишке чоокшулап чораш, Чөөн-Хемчиктиң төлээзи Н. Ондарны мурнааш, бирги шаңналды чаалап алган. Бай-Хаак школазының башкызы Галина Сухова үшкү черни ээлээн.

40 хардан өрү назылыг херээжен хаакчылар кыскалаткан хемчээлге — 3 километрниң дистанциязынче старттааннар. Кызылда Дзержинский аттыг школа-интернаттың башкызы Эльвира Крынина кымга-даа четтирбейн, бирги черни ээлээн. Улуг-Хемде Чаа Чаа-Хөл ортумак школазының башкызы Дарья Артына тиилекчиден каш-ла секунда озалдааш, ийиги черниң ээзи апарган болган. Бай-Хаак школазының география башкызы Людмила Писарева финишке үш дугаарында келген.

18-24 хар аразында эр улустуң 5 километрниң дистанциязынга маргылдаа элээн чидиг байдалга эрткен. Чүге дизе оларның аразында республика чергелиг маргылдааларга доктаамал киржип турар спортчулар эвээш эвес болган. Оларның белеткели багай эвес, дуржулгазы-даа бар, кеткен хаактарының шынары өскелерден эки. Старт медээзин берген соонда, 14 минута эрткенде, финишке Михаил Черепанов маңнап келген. Ол — Тандыда Владимировка суурда спорт школазының тренери. Ооң чаңгыс командада эжи, күш-ажыл кичээлиниң башкызы Олег Саяты тиилекчиден бир минута озалдап келген. Олегтиң дуңмазы Роман үшкү черни ээлээн. Ынчангаш бо бөлүкке тандыжыларны ашкан спортчулар чок болган.

25-39 харлыг спортчулардан база-ла Тандының төлээзи Олег Надин тиилээн.

40 хардан өрү назылыг хаакчыларның маргылдаазы база солун эрткен. Сүт-Хөлде Ийме школазының күш-культура башкызы Алдын-оол Монгуш бо удаада ук маргылдаага багай эвес белеткелдиин көргүзүп, 3 километрниң дистанциязын шалыпкын эрткен. Чадааның № 1 ортумак школазының директору Михаил Борбай-оол, Тес-Хемден Седен-оол Оюн олар база шаңналдыг черлерни ээлээннер.

Тандының районнуң командазы чырыдыышкын ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң шилчиир кубогун чаалап алган. Шаңналды ук обкомнуң даргазы М. Ч. Ооржак тывыскан.

Ол хүн «Тайга» станциязынга «Урожайның» спортчулары ГТО нормаларын дужааган. Аңаа көдээ спортчулар идепкейлиг киришкен.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: стартта; Тандының спортчузу. И. Касимова; «Урожай» спорт ниитилелиниң маргылдаазынга «Ак-Туруг» совхозтуң мурнакчы механизатору А. Сандан-оол идепкейлиг киришкен.

Авторнуң фотолары.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 18-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 8.15 — Уругларга араатан аңчыгаштар дугайында. 8.45 — «Хамааты Никанорова силерни манап тур». Уран-чечен фильм. 10.10 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Батя». «Ямбурггаздобыча» каттыжыышкынының экскаваторщиги В. А. Захарченконуң дугайында. 10.35 — А. Борин. «Уткуштур келген дилиндек». Фильм-шии. 12.15 — 12.20 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Дириг куруг хову». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.35 — «Сөглээн сөс — кергкен ыяш». 17.15 — «Булактар». 17.45 — Көдээ ажыл-агый билиглериниң университеди. Депшилгелиг чаа чүүлдер дугайында. 18.30 — «Кадык болурун күзезинзэ». 1-ги дамчыдылга. «Стресс деп чүл?». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Тайбыңны — Чер бөмбүрзээнге». Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — Ажык чугаа. 22.50 — Чехословак эстрада артистериниң концерти. 23.20 — 23.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Джемма». Док. фильм. 8.35; 9.35 — География. 7 класс. Ыраккы Чөөн чүктүң бойдузу. 9.05 — Совет уран чурулга уран чүүлү. А. Пластов. 10.05 — Бурунгу Русьтуң уран чүүлү. 2-ги дамчыдылга. 10.35; 11.40 — Бойдус-биле таныжылга. 1 класс. Хлеб — үнелиглерниң үнелии. 10.55 — Кино музыказы. 12.00 — А. Яшин. Чогаалдарының арыннары-биле. 12.50 — Медээлер. 12.55 — Төөгүнүң арыннары. 13.35 — 13.45 — «Композиция». Эртем-тайылбырлыг фильм. 16.55 — Хаак спорту. Делегей чемпионады. 4×5 километрге эстафета. Херээженнер. ГФР-ден дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның белеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 16-гы кичээл. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тову». Программада: Медээлер. «СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга». Аныяк тускай эртемниглер чөвүлелиниң ажылының дугайында. Эртем-техниктиг ниитилелдиң область чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Г. Н. Тутаниналың тайылбыры. «Улусчу контроль». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. Ф. Лист. Концерт. 20.50 — «Көк-тараа культуразы ажыктыг бе?». Эртем-тайылбырлыг фильм. 21.00 — «Үе». 21.35—23.15 — «Крепостной артист». Уран-чечен фильм.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 18-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Нейтральные воды» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник. 9.40, 13.00, «Потерпевшие с Лигурии» 11.00, Киноклуб «Говорит 01» 15.00, «Все против одного» (2 сериялыг) 17.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бродяга» (2 сериялыг) 11.00, 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Аэропорт со служебного входа» 15.00, 16.50, 18.00, 20.30 (узаткан) шактарда.

АГААР

Республиканың шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 31—36, чамдык черлерге 21—26 градус соор. Хүндүс 15—20, чамдык черлерге 5—10 градус соор.

Кызылга чуга булуттаар, хат кошкак. Дүне агаарның температуразы 33—35, хүндүс 17—19 градус соок болур.

Автоорукчарга эртенги үеде туманнаар, көстүрү 1 км.

ШЫН. Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3.

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63. редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аназы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3453. ТС—00536.